

บทความวิจัย (Research Article)

กฎหมายการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์: ศึกษาเฉพาะกรณีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร

Electronic Voting Law:

A Case Study of the Election of Members of the House of
Representatives*

มุก จันทรศรี**

นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต คณะนิติศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Mook Junsri

Master Student in Law, Faculty of Law, Chulalongkorn University

วันที่รับบทความ 21 ตุลาคม 2567; วันที่แก้ไขบทความ 4 มกราคม 2568; วันที่ตอบรับบทความ 29 มกราคม 2568

* บทความนี้สรุปมาจากวิทยานิพนธ์ของมุก จันทรศรี เรื่อง “กฎหมายการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์: ศึกษาเฉพาะกรณีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร” โดยรองศาสตราจารย์ ดร. มานิตย์ จุ่มปา เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

** นิติศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยรามคำแหง; อีเมลติดต่อ junsrimeena@gmail.com

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแนวทางสากลในการบัญญัติกฎหมายการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ตามคำแนะนำขององค์กรด้านประชาธิปไตย เพื่อศึกษากฎหมายการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ของต่างประเทศ ได้แก่ ประเทศสหรัฐอเมริกา (มลรัฐฟลอริดา) ประเทศอินเดีย ประเทศออสเตรเลีย (เขตปกครองนครหลวงออสเตรเลีย) และประเทศเอสโตเนีย และเพื่อเสนอแนะหลักเกณฑ์ทางกฎหมายของการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์สำหรับใช้เป็นแนวทางในการบัญญัติกฎหมายการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศไทย

ผลการศึกษาพบว่า หลักเกณฑ์ทางกฎหมายของการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ควรประกอบด้วยเนื้อหาสาระดังนี้ การรับรองการจัดการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ การรับรองหลักการสำคัญของเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตย รูปแบบการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ที่นำมาใช้ บทนิยามศัพท์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับ การลงคะแนนเสียงทางอิเล็กทรอนิกส์ การทดสอบและรับรองเครื่องลงคะแนนเลือกตั้งอิเล็กทรอนิกส์ การมีเครื่องบันทึกกระดาษสำหรับตรวจสอบโดยผู้มีสิทธิเลือกตั้ง (Voter Verifiable Paper Audit Trail - VVPAT) ขั้นตอนการลงคะแนนและการนับคะแนนด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ การรักษาความปลอดภัยของการลงคะแนนทางอิเล็กทรอนิกส์ การตรวจสอบผลการเลือกตั้ง การคัดค้านและการอุทธรณ์การเลือกตั้ง การนับคะแนนใหม่ การเก็บรักษาข้อมูลการลงคะแนน บทกำหนดโทษกรณีฝ่าฝืนการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ การเข้าถึงของผู้มีส่วนได้เสีย และความรับผิดชอบของผู้ขายอุปกรณ์การเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์

ข้อเสนอแนะของการวิจัย ได้แก่ ควรแก้ไขพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2561 โดยเพิ่มหมวด 5.1 การออกเสียงลงคะแนนและการนับคะแนนด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์

คำสำคัญ : กฎหมายเลือกตั้ง; การเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์; การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร

Abstract

The purpose of this study is to examine international guidelines for legislating electronic voting systems, based on recommendations from democratic organizations. It also aims to study the election laws for electronic voting in various countries, including the United States (Florida), India, Australia (Australian Capital Territory), and Estonia, and to propose legal framework for electronic voting for drafting electronic voting laws in Thailand.

The study found that the legal framework for electronic voting should include the following key components: recognition of the management of electronic voting systems, assurance of the core principles of democratic elections, the type of electronic voting system used, definitions of terms related to electronic voting, testing and certification of electronic voting machines, Voter Verifiable Paper Audit Trails (VVPAT), procedures for voting and counting with electronic systems, security measures for electronic voting, election result verification, objections and appeals regarding election results, recounts, data retention of votes, penalties for violations of electronic voting regulations, stakeholder access, and the responsibility of vendors providing election equipment.

The study recommendation is to amend the Organic Act on the Election of Members of the House of Representatives B.E. 2561 by adding Chapter 5.1 Electronic Voting and Counting.

Keywords : Election Law; Electronic Voting; Election of Members of the House of Representatives

1. บทนำ

การปกครองในระบอบประชาธิปไตย (Democracy) เป็นการปกครองที่ประชาชนผู้เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยเป็นผู้มีส่วนร่วมในการปกครองตนเองผ่านทางผู้แทนซึ่งทำหน้าที่แทนตนในฐานะผู้แทนของปวงชน โดยประชาชนแสดงออกซึ่งเจตจำนงของตนผ่านการเลือกตั้ง (Election) ซึ่งถือเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ในสังคมประชาธิปไตยที่ได้รับการรับรองไว้ในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน (Universal Declaration of Human Rights - UDHR) ข้อ 21 และกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง (International Covenant on Civil and Political Rights - ICCPR) ข้อ 25

จากหลักการดังกล่าว การเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตยจึงประกอบด้วยหลักการสำคัญที่ได้รับการยอมรับสากล 6 ประการ คือ หลักการออกเสียงโดยทั่วไป (Universal Suffrage) หลักการเลือกตั้งทางตรง (Direct Election) หลักการเลือกตั้งอย่างเสมอภาค (Equal Vote) หลักการลงคะแนนเสียงลับ (Secret Ballot) หลักการเลือกตั้งตามกำหนดระยะเวลา (Periodic Election) และหลักการเลือกตั้งโดยเสรีและเป็นธรรม (Free and Fair Election)

การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนด้วยการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งในรูปแบบดั้งเดิมซึ่งใช้กระดาษได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปสู่การลงคะแนนเสียงเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ (Electronic Voting) ในช่วงกลางศตวรรษที่ 20 โดยได้มีการประดิษฐ์เครื่องลงคะแนนอิเล็กทรอนิกส์ในรูปแบบต่าง ๆ ขึ้น เช่น ระบบลงคะแนนแบบสแกนแสง ระบบลงคะแนนแบบบัตรเจาะรู และเครื่องลงคะแนนอิเล็กทรอนิกส์แบบบันทึกผลโดยตรง จนถึงช่วงปลายศตวรรษที่ 20 หลายประเทศนำระบบอิเล็กทรอนิกส์มาใช้ในการเลือกตั้ง การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเลือกตั้งนี้ดำเนินต่อไปจนถึงการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งด้วยระบบอินเทอร์เน็ต (Internet Voting)¹

การเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ถูกนำมาใช้โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อเพิ่มการเข้าถึงการเลือกตั้งของผู้มีสิทธิเลือกตั้งผ่านรูปแบบการเลือกตั้งที่สะดวกสบาย ซึ่งจะช่วยให้ได้ผลลัพธ์ของการเลือกตั้งที่สะท้อนเจตจำนงของประชาชนจำนวนมากที่สุดอันเป็น

¹ ACE the Electoral Knowledge Network, **Historical Overview** [Online], 13 April 2024. Source: <https://aceproject.org/ace-en/focus/e-voting/historical-overview>

หลักการสำคัญของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่เป็นการปกครองโดยประชาชนเป็นใหญ่ อีกทั้งการใช้ระบบอิเล็กทรอนิกส์ในการเลือกตั้งยังมีข้อดีหลายประการที่ช่วยแก้ไขปัญหาการเลือกตั้งในรูปแบบกระดาษได้

การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของประเทศไทยบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2561 และระเบียบอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยมีคณะกรรมการการเลือกตั้ง (กกต.) เป็นผู้มีความอำนาจและหน้าที่ในการจัดการเลือกตั้งตามพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยคณะกรรมการการเลือกตั้ง พ.ศ. 2560

ปัจจุบันมีการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร รวม 27 ครั้ง โดยใช้บัตรเลือกตั้งแบบกระดาษตลอดมา การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเป็นการทั่วไปครั้งล่าสุดเมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม 2566 พบว่าเกิดปัญหาจากการเลือกตั้งด้วยบัตรเลือกตั้งแบบกระดาษประการต่าง ๆ โดยอาจแบ่งได้เป็น 3 ประการ ดังนี้

1. ปัญหาก่อนวันเลือกตั้ง ได้แก่ ปัญหาการจัดการเลือกตั้งล่วงหน้า² เช่น ปัญหาการดำเนินการของเจ้าหน้าที่เกี่ยวกับการจำหน่ายของบัตรเลือกตั้งล่วงหน้าที่ผิดพลาด
2. ปัญหาในวันเลือกตั้ง³ เช่น ปัญหากรรมการประจำหน่วยเลือกตั้งทำบัตรเลือกตั้งผิดขาด ปัญหาการออกเสียงลงคะแนนโดยการกากบาท ปัญหาการฉีกบัตรเลือกตั้ง ปัญหาการหย่อนบัตรเลือกตั้งผิดหีบเลือกตั้ง ปัญหาการใช้ดุลพินิจวินิจฉัยของเจ้าหน้าที่ประจำหน่วยเลือกตั้งในเรื่องการนับคะแนนและบัตรดีบัตรเสีย

² ไทยพับลิก้า, **โอลด์วีซี 6 ปัญหาเลือกตั้งล่วงหน้า 7 พ.ค. “จำหน่ายของผิด-บัตรเข่ง”** [ออนไลน์], 29 ธันวาคม 2566. แหล่งที่มา: <https://thaipublica.org/2023/05/ilaw-vote62-pre-election-problem/>

³ แอดมิน4, **We Watch รายงานปัญหาที่พบในการเลือกตั้ง 2566 ซี กกต. ควรรายงานผลเร็ว มีประสิทธิภาพมากกว่านี้** [ออนไลน์], 29 ธันวาคม 2566. แหล่งที่มา: <https://www.thereporters.co/tw-politics/1605231328/>

3. ปัญหาภายหลังการเลือกตั้ง⁴ เช่น ปัญหาการใช้เวลาในการประกาศผลคะแนนอย่างเป็นทางการของคณะกรรมการการเลือกตั้ง ซึ่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 85 วรรคสี่ ประกอบพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2561 มาตรา 127 วรรคหนึ่ง กำหนดให้คณะกรรมการการเลือกตั้งประกาศผลการเลือกตั้งได้ภายในหกสิบวันนับแต่วันเลือกตั้ง

จากการศึกษาการเลือกตั้งในต่างประเทศพบว่า ปัจจุบันมีประเทศจำนวน 36 ประเทศ⁵ นำระบบอิเล็กทรอนิกส์มาใช้ในการเลือกตั้งสำหรับการลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง และการนับคะแนน โดยมุ่งหวังที่จะแก้ไขปัญหาของการเลือกตั้งแบบกระดาษและมุ่งหวังให้การเลือกตั้งมีประสิทธิภาพมากขึ้น ประเทศที่ใช้การเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์จะมีบทบัญญัติแห่งกฎหมายที่รับรองการจัดการเลือกตั้งในรูปแบบดังกล่าว

หากประเทศไทยจะนำการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์มาใช้เพื่อช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการเลือกตั้งให้แก่ผู้มีสิทธิเลือกตั้ง พร้อมแก้ไขปัญหาการเลือกตั้งในรูปแบบกระดาษ กฎหมายเลือกตั้งเป็นสิ่งสำคัญที่จำเป็นต้องได้รับการปรับปรุงแก้ไข ปัจจุบันประเทศไทยยังไม่มีบทบัญญัติแห่งกฎหมายใดที่รับรองการจัดการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ การมีบทบัญญัติแห่งกฎหมายที่เป็นไปตามแนวทางสากลจะเป็นหลักประกันให้การเลือกตั้งเป็นไปตามหลักการสำคัญของการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตยและคุ้มครองสิทธิเลือกตั้งของประชาชน

ผู้เขียนจึงวิจัยเพื่อหาหลักเกณฑ์ทางกฎหมายของการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ว่าควรมีหลักเกณฑ์อย่างไร โดยศึกษาจากแนวทางการบัญญัติกฎหมายตามคำแนะนำขององค์กรด้านประชาธิปไตยต่าง ๆ ประกอบการศึกษากฎหมายการเลือกตั้ง

⁴ ไทยพีบีเอส, กกต.-คณะรัฐศาสตร์ จุฬาฯ ถอดบทเรียนเลือกตั้ง 2566 [ออนไลน์], 29 ธันวาคม 2566. แหล่งที่มา: <https://www.thaibps.or.th/news/content/331828>

⁵ International Institute for Democracy and Electoral Assistance, **Is E-voting Currently Used in Any Elections with EMB Participation?** [Online], 2 March 2024. Source: https://www.idea.int/data-tools/data/question?question_id=9348&database_theme=327

ด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศสหรัฐอเมริกา (มลรัฐฟลอริดา) ประเทศอินเดีย ประเทศออสเตรเลีย (เขตปกครองนครหลวงออสเตรเลีย) และประเทศเอสโตเนีย เพื่อเสนอแนะแนวทางในการบัญญัติกฎหมายการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศไทยสำหรับบังคับใช้ในอนาคตต่อไป ทั้งนี้ บทความวิจัยฉบับนี้แบ่งการนำเสนอเนื้อหาออกเป็น 7 หัวข้อ ได้แก่ วัตถุประสงค์ของการวิจัย สมมติฐานการวิจัย วิธีการวิจัย หลักการ แนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการเลือกตั้ง การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของประเทศไทย ผลการวิจัย และบทสรุปและข้อเสนอแนะ โดยแต่ละหัวข้อมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

(1) เพื่อศึกษาทฤษฎีการปกครองในระบอบประชาธิปไตย หลักการสำคัญของการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตย และแนวทางการบัญญัติกฎหมายการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ตามคำแนะนำขององค์กรด้านประชาธิปไตย

(2) เพื่อศึกษากฎหมายการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ของต่างประเทศ ได้แก่ ประเทศสหรัฐอเมริกา (มลรัฐฟลอริดา) ประเทศอินเดีย ประเทศออสเตรเลีย (เขตปกครองนครหลวงออสเตรเลีย) และประเทศเอสโตเนีย

(3) เพื่อเสนอแนะหลักเกณฑ์ทางกฎหมายของการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์เพื่อเป็นแนวทางในการบัญญัติกฎหมายการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศไทย

3. สมมติฐานการวิจัย

การเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์เป็นทางเลือกเพื่อช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการเลือกตั้งให้แก่ผู้มีสิทธิเลือกตั้ง การมีบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ กฎหมายแม่บท และกฎหมายลำดับรองซึ่งรับรองการจัดการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ที่เป็นไปตามแนวทางสากลจะเป็นหลักประกันให้การเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์เป็นไปตามหลักการสำคัญของการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตยและคุ้มครองสิทธิเลือกตั้งของประชาชน

4. วิธีการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาวิจัยเอกสาร ได้แก่ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญ กฎหมายลำดับรอง รัฐธรรมนูญและกฎหมายต่างประเทศ ตำรา หนังสือ คำพิพากษา บทความทางวิชาการ และเอกสารเผยแพร่ของไทยและต่างประเทศที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวข้องกับหลักเกณฑ์ทางกฎหมายของการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ โดยการศึกษาวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้ค้นคว้าหลักการ แนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการเลือกตั้ง คำแนะนำในการบัญญัติกฎหมายการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ขององค์กรด้านประชาธิปไตย และกฎหมายการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศสหรัฐอเมริกา (มลรัฐฟลอริดา) ประเทศอินเดีย ประเทศออสเตรเลีย (เขตปกครองนครหลวงออสเตรเลีย) และประเทศเอสโตเนีย จากนั้นจึงทำการสรุปแนวความคิด ทฤษฎีและกฎหมายที่เกี่ยวข้องทั้งหมด เพื่อเสนอแนะแนวทางในการบัญญัติกฎหมายการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศไทยสำหรับบังคับใช้ในอนาคตต่อไป

5. หลักการ แนวความคิด และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการเลือกตั้ง

5.1 แนวความคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการเลือกตั้ง

5.1.1 ทฤษฎีการปกครองในระบอบประชาธิปไตย

การปกครองในระบอบประชาธิปไตยถือว่าประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจรัฐ การใช้อำนาจขององค์กรต่าง ๆ ภายในรัฐต้องมีพื้นฐานมาจากเจตจำนงของประชาชนเป็นสำคัญเพราะถือว่าประชาชนเป็นแหล่งที่มาของอำนาจ องค์กรผู้ใช้อำนาจต้องมีจุดเกาะเกี่ยวเชื่อมโยงไปถึงประชาชนจึงจะถือว่าองค์กรเหล่านั้นมีความชอบธรรมทางประชาธิปไตย โดยหลักประชาธิปไตยสนับสนุนให้การตัดสินใจทางการเมืองจะต้องเริ่มต้นจากประชาชน ต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนแสดงความคิดเห็นก่อตั้งเจตจำนงทางการเมืองของตน การปกครองต้องเป็นไปตามความคิดเห็นของฝ่ายเสียงข้างมาก แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องให้ความเคารพกับความคิดเห็นของเสียงข้างน้อยและต้องมีโอกาสให้ฝ่ายเสียงข้าง

น้อยสามารถที่จะพัฒนาไปเป็นเสียงข้างมากในอนาคตได้ การแสดงออกซึ่งการใช้อำนาจรัฐของประชาชนที่สำคัญประการหนึ่งคือการออกเสียงเลือกตั้ง⁶

จากการค้นคว้าพบว่าพัฒนาการของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยสามารถแบ่งออกเป็นหลายรูปแบบ สำหรับการศึกษาข้ออธิบายรูปแบบการปกครองในระบอบประชาธิปไตย 2 รูปแบบ กล่าวคือ

(1) ประชาธิปไตยโดยตรง (Direct Democracy)

ประชาธิปไตยโดยตรงมีพื้นฐานจากแนวคิดอำนาจอธิปไตยเป็นของปวงชนที่เห็นว่าประชาชนทุกคนเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยและมีส่วนร่วมในอำนาจอธิปไตย ประชาชนในรัฐจึงมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศผ่านการออกกฎหมายโดยตรง การปกครองในระบอบนี้เหมาะกับรัฐขนาดเล็กที่มีประชากรจำนวนไม่มาก⁷ ในปัจจุบันการปกครองรูปแบบนี้ยังคงปรากฏให้เห็นในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ซึ่งให้สิทธิแก่พลเมืองทุกคนที่เข้าร่วมประชุมสภาพลเมืองมีสิทธิลงมติรับร่างกฎหมายงบประมาณของรัฐและการแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐได้ โดยพลเมืองมีสิทธิร่วมอภิปรายแสดงความคิดเห็นและลงมติโดยใช้วิธียกมือ ปัจจุบันรัฐส่วนใหญ่มีประชากรจำนวนมาก การปกครองรูปแบบนี้จึงไม่อาจกระทำได้อีก⁸

(2) ประชาธิปไตยโดยผู้แทน (Representative Democracy)

ประชาธิปไตยโดยผู้แทนหรือประชาธิปไตยโดยอ้อม (Indirect Democracy) เกิดขึ้นเนื่องจากรัฐสมัยใหม่มีประชากรเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นไปไม่ได้ที่จะให้ประชาชนทุกคนมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศโดยตรงได้ ประชาธิปไตยโดยผู้แทนจึงก่อกำเนิดขึ้นโดยให้ประชาชนเลือกตั้งผู้แทนของตนเข้าไปทำหน้าที่ในการออกกฎหมาย

⁶ วรเจตน์ ภาคีรัตน์, คำสอนว่าด้วยรัฐและหลักกฎหมายมหาชน, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อ่านกฎหมาย, 2565), หน้า 327-334.

⁷ เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์, หลักพื้นฐานกฎหมายมหาชน, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2564), หน้า 103.

⁸ ฐาตุร ศิริฤทธิ์วัฒนา, กฎหมายรัฐธรรมนูญ : หลักพื้นฐานแห่งกฎหมายรัฐธรรมนูญและระบอบประชาธิปไตย, พิมพ์ครั้งที่ 7 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2566), หน้า 255-256.

หรือบริหารประเทศแทนประชาชนและผู้แทนต้องทำหน้าที่โดยรับผิดชอบต่อผลประโยชน์ของประชาชนผู้เลือกตั้ง โดยผู้แทนจะเป็นผู้สมัครรับเลือกตั้งและมักจะเป็นสมาชิกของพรรคการเมืองซึ่งเป็นองค์กรที่รวมบุคคลที่มีความคิดเห็นทางการเมืองที่คล้ายคลึงกัน และหากผู้แทนไม่ปฏิบัติตามที่ประชาชนคาดหวัง ประชาชนมีสิทธิลงคะแนนเสียงให้พ้นจากตำแหน่งในการเลือกตั้งครั้งถัดไปได้ ประชาธิปไตยรูปแบบนี้เป็นรูปแบบที่ใช้กันแพร่หลายที่สุด⁹

5.1.2 หลักการสำคัญของการเลือกตั้งในระบบประชาธิปไตย

หลักการสำคัญของการเลือกตั้งในระบบประชาธิปไตยที่ยึดถือปฏิบัติโดยทั่วไป ประกอบด้วยหลักการสำคัญ 6 ประการ¹⁰ ดังนี้

(1) หลักการออกเสียงโดยทั่วไป (Universal Suffrage)

หลักการออกเสียงโดยทั่วไป หมายถึง สิทธิในการออกเสียงเลือกตั้งเป็นสิทธิของทุกคนที่เป็นสมาชิกของชุมชนการเมือง โดยสิทธิในการออกเสียงเลือกตั้งนี้จะถูกมอบให้กับพลเมืองอย่างทั่วถึงโดยไม่คำนึงถึงสถานะทางสังคม ทรัพย์สิน ความรู้ ศาสนา เชื้อชาติ เพศ หรือคุณสมบัติอื่นที่คล้ายคลึงกัน สิทธิในการออกเสียงเลือกตั้งโดยทั่วไปตกอยู่ภายใต้ข้อยกเว้นบางประการเท่านั้น กล่าวคือ สัญชาติ ถิ่นที่อยู่ หรืออายุ โดยสัญชาติหรือถิ่นที่อยู่เป็นการบ่งบอกว่าผู้นั้นเป็นสมาชิกของชุมชนการเมืองนั้น ส่วนอายุของผู้มีสิทธิเลือกตั้งเป็นปัจจัยที่ใช้ในการสันนิษฐานว่าผู้นั้นมีความสามารถทางจิตใจ

⁹ เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์, **หลักพื้นฐานกฎหมายมหาชน**, หน้า 103; อเล็กซ์ วูล์ฟ, **ระบอบการปกครอง : ประชาธิปไตย**, แปลโดย โคทม อารียา และ แก้วฤทธรา วิริยะวัฒนา (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปาเจรา, 2555), หน้า 7; วิชุดา สาธิตพร, **ประชาธิปไตยผ่านตัวแทน (Representative Democracy)** [ออนไลน์], 2 มีนาคม 2567. แหล่งที่มา : [http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title_\(representative_democracy\)](http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title_(representative_democracy))

¹⁰ ณรงค์เดช สรุโฆษิต, **สิทธิเลือกตั้ง (Right of Vote)**, เอกสารประกอบการเรียนวิชา กฎหมายการเลือกตั้งและรัฐสภาชั้นสูง หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2566.

ในการตัดสินใจลงคะแนน โดยบางประเทศอาจจำกัดสิทธิการเลือกตั้งแก่ผู้ที่ได้รับโทษทางอาญาหรือผู้วิกลจริต¹¹

(2) หลักการเลือกตั้งทางตรง (Direct Election)

หลักการเลือกตั้งทางตรง หมายความว่า ประชาชนผู้มีสิทธิเลือกตั้งเป็นผู้ใช้สิทธิเลือกตั้งผู้แทนของตนได้โดยตรง โดยไม่ต้องผ่านบุคคลหรือองค์กรใด¹² หลักการเลือกตั้งทางตรงนี้ การแสดงเจตจำนงของประชาชนจะต้องเป็นตัวกำหนดผลการเลือกตั้ง โดยไม่มีสิ่งใดหรือบุคคลใดมาตัดผลการลงคะแนนของผู้มีสิทธิเลือกตั้ง ซึ่งแตกต่างจากการเลือกตั้งทางอ้อม (Indirect Election) ที่มีบุคคล คณะบุคคล หรือองค์กรมาคั่นกลางระหว่างประชาชนกับผู้แทนของตน เช่น การเลือกตั้งของประเทศสหรัฐอเมริกา ที่มีคณะผู้เลือกตั้ง (Electoral College) โดยประชาชนจะคัดเลือกผู้แทนของตนในแต่ละรัฐไปเลือกตั้งประธานาธิบดีแทนตน¹³ แต่อย่างไรก็ตาม หากผลการเลือกตั้งเป็นไปตามเจตจำนงของประชาชนแล้วก็ไม่ถือว่าขัดต่อหลักการเลือกตั้งทางตรง

(3) หลักการเลือกตั้งอย่างเสมอภาค (Equal Vote)

หลักการเลือกตั้งอย่างเสมอภาค เป็นหลักการที่เรียกร้องให้เกิดความเท่าเทียมหรือเสมอภาคกันในการเลือกตั้งต่อผู้มีสิทธิเลือกตั้งและผู้มีสิทธิสมัครรับเลือกตั้ง โดยผู้มีสิทธิเลือกตั้งหรือผู้มีสิทธิสมัครรับเลือกตั้งคนหนึ่งจะมีสิทธิพิเศษมากกว่าผู้มีสิทธิเลือกตั้งหรือผู้มีสิทธิสมัครรับเลือกตั้งคนอื่นไม่ได้¹⁴ สำหรับผู้มีสิทธิเลือกตั้ง คะแนนเสียงของผู้มีสิทธิเลือกตั้งทั้งหมดควรมีค่าเท่ากัน ซึ่งเป็นผลมาจากความสำคัญที่เท่าเทียม

¹¹ Marek Domin, **Universal Suffrage**, Encyclopedia of Oxford Constitutional Law (June 2022): 2.

¹² คำรณ บวรธนนันทน์, **กฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญ กฎหมายเลือกตั้ง กฎหมายพรรคการเมือง**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2539), หน้า 68.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 69-70.

¹⁴ เอกบุญ วงศ์สวัสดิ์กุล, **การเลือกตั้ง : ดัชนีชี้วัดความเป็นประชาธิปไตย** [ออนไลน์], 20 ตุลาคม 2567 . แหล่งที่มา : https://www.constitutionalcourt.or.th/occ_web/ewt_dl_link.php?nid=1353

กันของทุก ๆ ความคิดเห็น¹⁵ ตามหลักการพื้นฐานของระบอบประชาธิปไตยซึ่งมีหลักการสำคัญคือความเสมอภาค โดยเห็นว่าคนแต่ละคนมีคุณค่าเท่ากัน คะแนนเสียงทุกคะแนนเสียงจึงต้องถูกนับและใช้เป็นตัวกำหนดผลแพ้ชนะ

(4) หลักการลงคะแนนเสียงลับ (Secret Ballot)

หลักการลงคะแนนเสียงลับ (หรือที่รู้จักกันในอีกชื่อหนึ่งคือ Australian ballot) เป็นหนึ่งในหลักการพื้นฐานของกฎหมายเลือกตั้ง โดยผู้มีสิทธิเลือกตั้งจะทำการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งโดยไม่ระบุชื่อ ซึ่งองค์กรผู้มีหน้าที่จัดการเลือกตั้งต้องรับประกันว่าไม่มีผู้ใดนอกจากผู้มีสิทธิเลือกตั้งเท่านั้นที่รู้การตัดสินใจเลือกตั้งของพวกเขา หลักการนี้เป็นการรับประกันสิทธิในการแสดงออกอย่างเสรีของปัจเจกชนในการลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง อีกทั้งยังเป็นการป้องกันผู้มีสิทธิเลือกตั้งจากผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นทั้งในด้านดีและด้านลบจากการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งด้วย¹⁶ ถือเป็นหลักการที่มีขึ้นเพื่อให้ได้เจตจำนงที่แท้จริงของประชาชน

(5) หลักการเลือกตั้งตามกำหนดระยะเวลา (Periodic Election – on regular basis)

หลักการเลือกตั้งตามกำหนดระยะเวลา หมายความว่า การเลือกตั้งจะต้องกระทำอยู่เสมอตามกำหนดระยะเวลาที่แน่นอนตามที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญหรือกฎหมายเลือกตั้ง เช่น ทุก ๆ 4 ปี หรือ 5 ปี หรือที่เรียกว่า “วาระการดำรงตำแหน่ง” และเมื่อดำรงตำแหน่งครบวาระจะต้องจัดการเลือกตั้งใหม่ทันทีเพื่อให้ผู้ทำหน้าที่ต่อไปโดยไม่ขาดระยะ¹⁷ หลักการนี้มีขึ้นเพื่อรับประกันว่าผู้แทนทางการเมืองของประชาชนจะยังคงมีความรับผิดชอบ (Accountable) ต่อผู้มีสิทธิเลือกตั้ง โดยไม่ทิ้งระยะเวลานานเกินไปในการมีสิทธิเลือกผู้แทนคนใหม่มาทดแทน โดยมีแนวคิดที่ว่าความ

¹⁵ Miguel Ángel Presno Linera, **Right to Vote**, Encyclopedia of Oxford Constitutional Law (July 2021): 8.

¹⁶ Grzegorz Kuca, **Secret Ballot**, Encyclopedia of Oxford Constitutional Law (July 2019): 1.

¹⁷ คำรณ บวรฉนนท, กฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญ กฎหมายเลือกตั้ง กฎหมายพรรคการเมือง, หน้า 59-60.

กลัวที่จะแพ้การเลือกตั้งครั้งต่อไปจะช่วยให้ผู้แทนให้ความสนใจกับประโยชน์ของผู้มีสิทธิเลือกตั้งซึ่งเป็นผู้ที่มีอำนาจในการเลือกหรือปฏิเสธไม่เลือกเขาเพื่อดำรงตำแหน่งในวาระต่อไป หลักการนี้ป้องกันผู้แทนไม่ให้ห่างเหินจากประชาชนผู้มีสิทธิเลือกตั้ง ยิ่งไปกว่านั้น หลักการนี้ยังมีความหมายว่า การเลือกตั้งนั้นต้องเป็นการเลือกตำแหน่งที่ใช้อำนาจทางการเมืองที่สำคัญ มิฉะนั้น ไม่อาจถือได้ว่าเป็นการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอย่างแท้จริง¹⁸

(6) หลักการเลือกตั้งโดยเสรีและเป็นธรรม (Free and Fair Election)

หลักการเลือกตั้งโดยเสรีและเป็นธรรม หมายความว่า การลงคะแนนเสียงเลือกตั้งของผู้มีสิทธิเลือกตั้งจะต้องมีความเป็นอิสระ ปราศจากการคุกคาม บีบบังคับ หรืออิทธิพลภายนอกในรูปแบบใด ๆ ที่จำกัดเสรีภาพของปัจเจกบุคคล ไม่ว่าจะเป็นเกิดจากการกระทำของรัฐหรือบุคคลใดก็ตาม และเป็นหน้าที่ของรัฐที่จะต้องควบคุมและจัดการการเลือกตั้งให้เป็นไปอย่างเป็นธรรม เช่น การห้ามกิจกรรมหาเสียงในวันก่อนวันเลือกตั้งและในวันเลือกตั้ง หรือการห้ามเผยแพร่ผลโพลเลือกตั้งก่อนวันเลือกตั้งเพื่อหลีกเลี่ยงการโฆษณาชวนเชื่อที่อาจมีอิทธิพลต่อผู้มีสิทธิเลือกตั้งในช่วงเวลาใกล้เลือกตั้ง เป็นต้น หลักการเลือกตั้งโดยเสรีและเป็นธรรมนี้เป็นเงื่อนไขที่จำเป็นสำหรับการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตยและเป็นหลักการที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับหลักการลงคะแนนลับซึ่งเป็นการรับประกันเสรีภาพของบุคคลตามที่ได้กล่าวไปข้างต้น¹⁹

5.2 การเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์

การเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์เป็นการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการเลือกตั้ง โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้การจัดการเลือกตั้งมีประสิทธิภาพมากขึ้น สถาบันระหว่างประเทศเพื่อประชาธิปไตยและความช่วยเหลือด้านการเลือกตั้ง (International Institute for

¹⁸ John Hardin Young, *International Election Principles: Democracy & the Rule of Law*, 1 ed. (Illinois: ABA publishing, 2009), pp. 58–59.

¹⁹ Miguel Ángel Presno Linera, *Right to Vote*, *Encyclopedia of Oxford Constitutional Law* (July 2021): 10; คำรित บวรณนท, *กฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญ กฎหมายเลือกตั้ง กฎหมายพรรคการเมือง*, หน้า 59.

Democracy and Electoral Assistance - International IDEA) ซึ่งเป็นองค์กรระหว่างรัฐบาลที่มีภารกิจส่งเสริมและสนับสนุนกระบวนการทางประชาธิปไตยในทุกระดับทั่วโลกได้ทำการสำรวจประเทศจำนวน 178 ประเทศ พบว่าปัจจุบันมีประเทศจำนวน 36 ประเทศที่ใช้การเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ ไม่ว่าจะเป็นในการเลือกตั้งระดับชาติ การเลือกตั้งระดับย่อย การเลือกตั้งอื่น ๆ รวมถึงใช้สำหรับการเลือกตั้งในหลายระดับ²⁰

5.2.1 ความหมายของการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์

การเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ (Electronic Voting หรือ E-Voting) หมายถึง การลงคะแนนเสียงเลือกตั้งที่ใช้องค์ประกอบทางอิเล็กทรอนิกส์ในขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งหรือหลายขั้นตอนในกระบวนการเลือกตั้ง²¹ ซึ่งอาจแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ ดังนี้

(1) การลงคะแนนเสียงทางอิเล็กทรอนิกส์ในสภาพแวดล้อมที่มีการควบคุม (E-Voting Systems in Controlled Environments) หมายถึง การลงคะแนนเสียงเลือกตั้งที่กระทำในหน่วยเลือกตั้ง (Polling Station) ซึ่งอยู่ภายใต้การดูแลของเจ้าหน้าที่ผู้ควบคุมการเลือกตั้ง การเลือกตั้งในลักษณะนี้ทำให้สามารถควบคุมเทคโนโลยีที่ใช้ในการลงคะแนนเสียง กระบวนการ รวมถึงเงื่อนไขต่าง ๆ ในขณะที่ผู้มีสิทธิเลือกตั้งกำลังทำการลงคะแนนได้ เช่น รูปแบบ Optical Scan หรือ Direct Recording Electronic (DRE)²²

²⁰ International Institute for Democracy and Electoral Assistance, **Is E-Voting Currently Used in Any Elections with EMB Participation?** [Online], 2 March 2024. Source: https://www.idea.int/data-tools/data/question?question_id=9348&database_theme=327

²¹ ACE Electoral Knowledge Network, **Opportunities, Risks and Challenges of E-Voting** [Online], 2 March 2024. Source: <https://aceproject.org/ace-en/focus/e-voting/default>

²² International IDEA, **Introducing Electronic Voting: Essential Considerations**, (Stockholm: International IDEA, 2011), p. 11.

(2) การลงคะแนนเสียงทางอิเล็กทรอนิกส์ในสภาพแวดล้อมที่ไม่มีการควบคุม (E-Voting in Uncontrolled Environments) หมายถึง การลงคะแนนเสียงเลือกตั้งที่ผู้มีสิทธิเลือกตั้งสามารถลงคะแนนเสียงจากที่ใดก็ได้ทุกที่นอกหน่วยเลือกตั้ง เช่น การลงคะแนนเสียงผ่านเครื่องคอมพิวเตอร์จากที่บ้านซึ่งคะแนนเสียงจะถูกส่งผ่านระบบอินเทอร์เน็ต การลงคะแนนเสียงด้วยโทรศัพท์หรือโทรศัพท์มือถือ รวมถึงการลงคะแนนเสียงด้วยเครื่องลงคะแนน (Voting Kiosks) ที่ตั้งอยู่ในที่สาธารณะซึ่งเจ้าหน้าที่เลือกตั้งสามารถควบคุมได้เพียงบางส่วนเท่านั้นด้วย²³

5.2.2 รูปแบบของการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์

รูปแบบของการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ อาจแบ่งได้เป็น 2 รูปแบบ ดังนี้

1. Electronic Voting Machines (EVM)

การเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์โดยใช้เครื่องเลือกตั้งแบบอิเล็กทรอนิกส์ Electronic Voting Machines (EVM) ในรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่

(1) Punch-Card Voting Systems ระบบลงคะแนนแบบบัตรเจาะรู เป็นระบบที่บัตรลงคะแนนเป็นบัตรใบเดียวหรือหลายใบ ซึ่งผู้ลงคะแนนจะใช้เครื่องเจาะที่จัดเตรียมไว้เจาะรูข้างผู้สมัครรับเลือกตั้งที่ต้องการ หลังจากเจาะรูแล้วผู้ลงคะแนนอาจใส่บัตรลงคะแนนลงในกล่องบัตรเลือกตั้งหรืออาจใส่บัตรลงคะแนนในเครื่องคำนวณคะแนนแบบอิเล็กทรอนิกส์ ณ สถานที่ลงคะแนน²⁴ ปัจจุบันระบบนี้ไม่เป็นที่นิยมเนื่องจากความน่าเชื่อถือของระบบ

(2) Optical Scan Voting Systems ระบบลงคะแนนแบบสแกนแสง เป็นการลงคะแนนในหน่วยเลือกตั้งที่ผู้มีสิทธิเลือกตั้งทำเครื่องหมายในบัตรลงคะแนนด้วยตนเองหรือผ่านอุปกรณ์ทำเครื่องหมาย ซึ่งบัตรลงคะแนน

²³ ACE Electoral Knowledge Network, **Opportunities, Risks and Challenges of E-Voting** [Online], 13 April 2024. Source: <https://aceproject.org/ace-en/focus/e-voting/default>

²⁴ ACE Electoral Knowledge Network, **Types of E-Voting** [Online], 25 May 2024. Source: <https://aceproject.org/ace-en/focus/e-voting/types-of-e-voting>

จะถูกใส่ลงในเครื่องสแกนและถูกนับโดยการอ่านแบบอิเล็กทรอนิกส์²⁵ ระบบนี้อาจแบ่งได้เป็นหลายรูปแบบ ได้แก่²⁶

a) ระบบ Mark Sense เป็นระบบที่เครื่องสแกนสามารถตรวจจับเครื่องหมายแสงที่ทำเครื่องหมายบนบัตรลงคะแนนเพื่ออ่านคะแนนได้

b) เครื่องทำเครื่องหมายบัตรลงคะแนนอิเล็กทรอนิกส์ (EBM) ใช้ในการกรอกบัตรลงคะแนนแบบสแกนด้วยแสง เครื่องนี้มีลักษณะเหมือนเครื่องลงคะแนน DRE แบบดั้งเดิม แต่บันทึกคะแนนลงบนบัตรกระดาษแทนที่จะเป็นหน่วยความจำภายใน รูปแบบนี้สามารถช่วยผู้มีความพิการในการทำเครื่องหมายบัตรลงคะแนนกระดาษและมีอินเตอร์เฟซเสียงสำหรับผู้ที่ต้องการ

c) ระบบปากกาดิจิทัล (Digital Pen) ซึ่งใช้บัตรลงคะแนนที่เป็นกระดาษดิจิทัล โดยจะมีกล้องขนาดเล็กในปากกาที่สามารถตรวจจับตำแหน่งที่ผู้ลงคะแนนทำเครื่องหมายบนบัตรลงคะแนนดิจิทัลได้ บัตรลงคะแนนจะถูกรวบรวมที่หน่วยลงคะแนนและปากกาดิจิทัลต้องถูกส่งคืนให้เจ้าหน้าที่เพื่อรวมคะแนน

ระบบลงคะแนนแบบสแกนแสงเป็นการรวมบัตรลงคะแนนแบบกระดาษเข้ากับอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ ซึ่งทุกรูปแบบจะเก็บบัตรลงคะแนนกระดาษเป็นหลักฐานทำให้สามารถนับคะแนนใหม่ด้วยมือได้หากเครื่องสแกนแสงไม่ทำงาน ระบบนี้มีข้อดีคือสามารถนับคะแนนที่ศูนย์กลางและสามารถนับคะแนนได้รวดเร็วมาก ผู้ลงคะแนนสามารถเข้าใจได้ง่ายเพราะรูปแบบไม่ต่างจากเดิมมากนัก โดยผู้ลงคะแนนยังคงสามารถทำเครื่องหมายบนบัตรลงคะแนนกระดาษได้²⁷

(3) Direct Recording Electronic Voting Machines (DRE) เครื่องลงคะแนนอิเล็กทรอนิกส์แบบบันทึกผลโดยตรง รูปแบบนี้เป็น

²⁵ The OSCE office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), **Handbook for The Observation of New Voting Technologies**, (Poland: The OSCE, 2013) p. 5.

²⁶ ACE Electoral Knowledge Network, **Types of E-Voting** [Online], 25 May 2024. Source: <https://aceproject.org/ace-en/focus/e-voting/types-of-e-voting>

²⁷ Ibid.

รูปแบบที่ใช้งานง่าย โดยจะบันทึกการลงคะแนนของผู้มีสิทธิเลือกตั้งในหน่วยเลือกตั้ง ซึ่งผู้ลงคะแนนสามารถเลือกผู้สมัครผ่านการสัมผัสหน้าจอหรือกดปุ่มบนอุปกรณ์ ส่วนการนับคะแนน เครื่อง DRE จะสร้างข้อมูลการลงคะแนนที่เก็บในหน่วยความจำและนับคะแนนด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ ระบบนี้อาจอนุญาตให้ส่งการลงคะแนนหรือผลรวมคะแนนไปยังศูนย์กลางและสรุปผลลัพธ์ของการเลือกตั้ง²⁸ รูปแบบนี้อาจใช้ร่วมกับอุปกรณ์ Voter-Verified Paper Audit Trail (VVPAT) ซึ่งเป็นอุปกรณ์ที่มีวัตถุประสงค์เพื่อให้มีหลักฐานในการลงคะแนนของผู้มีสิทธิเลือกตั้ง²⁹

(4) Voter-Verified Paper Audit Trail (VVPAT)

บันทึกกระดาษสำหรับตรวจสอบโดยผู้มีสิทธิเลือกตั้งเป็นอุปกรณ์ที่ใช้พิมพ์ผลการลงคะแนนเสียงออกมาในรูปแบบกระดาษเพื่อใช้ยืนยันการลงคะแนนเสียงของผู้มีสิทธิเลือกตั้ง อุปกรณ์นี้ไม่ใช้การเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์โดยตัวเอง แต่เป็นองค์ประกอบที่สามารถรวมเข้ากับรูปแบบต่าง ๆ ของการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งที่ไม่ใช้บัตรลงคะแนนแบบกระดาษ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อใช้ในการตรวจสอบอย่างเป็นอิสระ เพื่อให้ผู้ลงคะแนนสามารถยืนยันว่าการลงคะแนนของตนถูกบันทึกไว้อย่างถูกต้อง เพื่อตรวจจับการทุจริตหรือการทำงานผิดพลาดที่อาจเกิดขึ้นในการเลือกตั้งและเพื่อให้มีวิธีตรวจสอบผลคะแนนเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ที่สามารถเก็บไว้ได้³⁰

²⁸ The OSCE office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), **Handbook for The Observation of New Voting Technologies**, p. 6; ACE Electoral Knowledge Network, **Types of E-Voting** [Online], 25 May 2024. Source: <https://aceproject.org/ace-en/focus/e-voting/types-of-e-voting>

²⁹ International IDEA, **Introducing Electronic Voting: Essential Considerations**, p. 10.

³⁰ ACE Electoral Knowledge Network, **Types of E-Voting** [Online], 25 May 2024. Source: <https://aceproject.org/ace-en/focus/e-voting/types-of-e-voting>

2. Internet Voting (I-Voting)

I-Voting หรือการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งทางอินเทอร์เน็ต หมายถึง การใช้เครือข่ายอินเทอร์เน็ตในการลงคะแนนหรือส่งคะแนน โดยใช้เครื่องคอมพิวเตอร์หรือโทรศัพท์มือถือ รูปแบบการลงคะแนน อาจแบ่งได้เป็น 2 รูปแบบ ตามสภาพแวดล้อมของการลงคะแนน ได้แก่³¹

1) การลงคะแนนทางไกลผ่านอินเทอร์เน็ต (Remote Internet Voting) ซึ่งเครื่องที่ใช้ลงคะแนนและสภาพแวดล้อมในการลงคะแนนจะไม่ได้อยู่ภายใต้การควบคุมของเจ้าหน้าที่เลือกตั้ง ผู้ลงคะแนนสามารถลงคะแนนได้จากทุกที่ เช่น ที่บ้านหรือที่ทำงาน การลงคะแนนรูปแบบนี้เป็นรูปแบบที่ให้ความสะดวกแก่ผู้ลงคะแนนมากที่สุด แต่ในขณะเดียวกันก็มีความกังวลด้านความปลอดภัยมากที่สุดเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความปลอดภัยของการส่งข้อมูลกลับทางอินเทอร์เน็ต ความกลัวการโจมตีจากแฮกเกอร์ และความกังวลเกี่ยวกับการบังคับหรือกดดันผู้ลงคะแนนในระหว่างการลงคะแนน เช่น การลงคะแนนแบบครอบครัว

2) การลงคะแนนทางอินเทอร์เน็ตที่สถานที่เลือกตั้ง (Polling Site Internet Voting) หรือการลงคะแนนผ่านตู้ลงคะแนน (Kiosk Voting) ซึ่งเป็นระบบที่ผู้ลงคะแนนลงคะแนนผ่านเครื่องที่อยู่ในหน่วยเลือกตั้งหรือในสถานที่สาธารณะที่อยู่ภายใต้การควบคุมของเจ้าหน้าที่เลือกตั้ง โดยอุปกรณ์ฮาร์ดแวร์และซอฟต์แวร์ของทั้งสองรูปแบบจะถูกควบคุมโดยเจ้าหน้าที่เลือกตั้ง ความแตกต่างคือ การลงคะแนนทางอินเทอร์เน็ตที่สถานที่เลือกตั้ง การยืนยันตัวตนของผู้ลงคะแนนอาจดำเนินการด้วยวิธีการแบบดั้งเดิม ในขณะที่การลงคะแนนผ่านตู้ลงคะแนนในสถานที่สาธารณะสภาพแวดล้อมและการยืนยันตัวตนของผู้ลงคะแนนจะไม่อยู่ภายใต้การควบคุมโดยตรงของเจ้าหน้าที่เลือกตั้ง

³¹ Ibid.

6. การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของประเทศไทย

ในระบอบเสรีประชาธิปไตย การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนเป็นสิ่งสำคัญ วิธีการพื้นฐานในการมีส่วนร่วมทางการเมืองทางหนึ่งคือการเลือกตั้งอันเป็นการแสดงออกซึ่งเจตจำนงของประชาชนในการกำหนดตัวผู้แทนของตน การจัดการเลือกตั้งเพื่อให้ได้ซึ่งผู้แทนที่สะท้อนเจตจำนงของประชาชนจึงต้องมีการออกแบบระบบเลือกตั้ง (Electoral System) ซึ่งหมายถึง การเปลี่ยนคะแนนเสียงของผู้ออกเสียงเลือกตั้งที่ได้จากการเลือกตั้งทั่วไปให้เป็นจำนวนผู้แทนของประชาชนที่ชนะการเลือกตั้งเพื่อเข้าไปทำหน้าที่ในสภา³² ระบบเลือกตั้งจึงมีความสำคัญในระบอบประชาธิปไตยแบบผู้แทนเพราะช่วยสะท้อนเจตจำนงของประชาชนและการใช้ระบบเลือกตั้งที่แตกต่างย่อมให้ผลการเลือกตั้งที่แตกต่างออกไปได้³³ ระบบเลือกตั้งอาจแบ่งได้เป็น 3 ระบบใหญ่ ได้แก่ ระบบเสียงข้างมาก (Majority System) ระบบสัดส่วน (Proportional Representation) และระบบผสม (Mixed System)³⁴

ระบบเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของประเทศไทย ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ซึ่งแก้ไขเพิ่มเติมเมื่อ พ.ศ. 2564³⁵ ใช้ระบบเลือกตั้งแบบระบบผสม โดยใช้ระบบผสมแบบเสียงข้างมากหรือระบบคู่ขนาน (Mixed Member Majoritarian – MMM หรือ Parallel System) ระบบนี้ประกอบด้วยบัตรเลือกตั้งสองใบ โดยแยกที่มาของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (ส.ส.) แบบแบ่งเขตเลือกตั้งและแบบบัญชีรายชื่อออกจากกันชัดเจน และจะจัดสรรที่นั่ง ส.ส. แบบบัญชีรายชื่อจากคะแนนบัตร

³² สิริพรรณ นกสวน สวัสดิ์, ระบบเลือกตั้งเปรียบเทียบ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามปริทัศน์, 2561), หน้า 18-20.

³³ ปริญญ์ เทวานฤมิตรกุล, ระบบเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร : พัฒนาการ ปัญหา และทางเลือกประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2567), หน้า 65-66.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 11.

³⁵ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 1) พุทธศักราช 2564, ราชกิจจานุเบกษา วันที่ 21 พฤศจิกายน 2564.

เลือกตั้ง ส.ส. แบบบัญชีรายชื่อโดยตรงเท่านั้น โดยไม่มีคะแนน ส.ส. แบบแบ่งเขตเลือกตั้งมาเกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นการค้ำชานไปไม่ซ้ำซ้อนกัน³⁶

จากระบบเลือกตั้งดังกล่าว ปัจจุบันสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจึงประกอบด้วยสมาชิกจำนวน 500 คน โดยเป็นสมาชิกซึ่งมาจากการเลือกตั้งแบบแบ่งเขตเลือกตั้งจำนวน 400 คน และสมาชิกซึ่งมาจากการเลือกตั้งแบบบัญชีรายชื่อ จำนวน 100 คน โดยใช้บัตรเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแบบละหนึ่งใบ³⁷ และอายุของสภาผู้แทนราษฎรมีกำหนดคราวละ 4 ปี นับแต่วันเลือกตั้ง³⁸

นอกจากการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจะถูกกำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 และพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2561 การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรยังต้องพิจารณากฎหมายอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กฎหมายคณะกรรมการการเลือกตั้ง ตามพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยคณะกรรมการการเลือกตั้ง พ.ศ. 2560 ซึ่งก่อตั้งคณะกรรมการการเลือกตั้ง (กกต.) มีสถานะเป็นองค์กรอิสระ มีอำนาจและหน้าที่จัดการเลือกตั้งและควบคุมดูแลการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรให้เป็นไปโดยสุจริตและเที่ยงธรรม มีอำนาจสืบสวนหรือไต่สวนและวินิจฉัยชี้ขาดปัญหาหรือข้อโต้แย้งเกี่ยวกับการเลือกตั้ง มีอำนาจสั่งให้มีการเลือกตั้งใหม่ การนับคะแนนใหม่ การเพิกถอนสิทธิเลือกตั้งหรือการสั่งระงับการใช้สิทธิสมัครรับเลือกตั้งไว้เป็นการชั่วคราว มีอำนาจออกข้อกำหนดระเบียบหรือคำสั่งที่จำเป็นต่อการปฏิบัติงาน มีอำนาจดูแลการดำเนินงานของพรรคการเมืองให้เป็นไปตามกฎหมาย รวมถึงมีอำนาจและหน้าที่อื่นตามที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญหรือกฎหมาย³⁹

³⁶ ปริญญ์ เทวานฤมิตรกุล, ระบบเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร : พัฒนาการ ปัญหา และทางเลือกประเทศไทย, หน้า 8 และ หน้า 51-53.

³⁷ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 83.

³⁸ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 100.

³⁹ สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง, อำนาจหน้าที่ของ กกต. [ออนไลน์], 26 พฤศจิกายน 2567. แหล่งที่มา: https://www.ect.go.th/ect_th/th/ect-roles

นอกจากนี้ยังต้องพิจารณากฎหมายพรรคการเมือง ตามพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พ.ศ. 2560 เนื่องจากพรรคการเมืองเป็นองค์ประกอบสำคัญของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยโดยผู้แทนเพราะเป็นองค์กรที่รวบรวมความคิดเห็นทางการเมืองหรืออุดมการณ์ทางการเมืองของประชาชนที่มีความคิดเห็นในทำนองเดียวกันเพื่อกำหนดเป็นนโยบายของพรรคและส่งสมาชิกลงสมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ได้มาซึ่งอำนาจทางการเมืองและนำนโยบายเหล่านั้นไปปฏิบัติให้เกิดขึ้นจริง⁴⁰ โดยรัฐธรรมนูญ 2560 และกฎหมายพรรคการเมืองกำหนดให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรต้องเป็นสมาชิกพรรคการเมืองและพรรคการเมืองต้องดำเนินการสรรหาผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรโดยการเลือกตั้งขั้นต้น (Primary Vote) ตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดไว้ในกฎหมายพรรคการเมือง⁴¹

7. ผลการวิจัย

จากการค้นคว้าทบทวนเอกสารทางกฎหมายที่เกี่ยวข้องทั้งของประเทศไทยและต่างประเทศพบว่า องค์กรด้านประชาธิปไตยสากลให้ความสำคัญกับการรับรองและคุ้มครองหลักการสำคัญของการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตยสำหรับการนำการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์มาใช้ นอกจากนี้ กฎหมายการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ของต่างประเทศยังเป็นตัวอย่างที่ดีสำหรับนำมาใช้เป็นแนวทางในการบัญญัติกฎหมายของประเทศไทยได้ โดยมีรายละเอียดดังนี้

⁴⁰ ดำริห์ บุรณะนนท์, กฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญ กฎหมายเลือกตั้ง กฎหมายพรรคการเมือง, หน้า 145-149; เข้มทอง ต้นสกุลรุ่งเรือง, ปัญหาการบังคับใช้พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พ.ศ. 2560 : ศึกษากรณีการยุบพรรคการเมืองอันเนื่องมาจากการกระทำความผิด, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า, 2565), หน้า 33.

⁴¹ สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง, คู่มือการสรรหาผู้สมัครรับเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร การเลือกตั้งขั้นต้น (Primary Vote) [ออนไลน์], 26 พฤศจิกายน 2567. แหล่งที่มา : https://www.ect.go.th/web-upload/migrate/download/article/article_20180423114604.pdf

7.1 รูปแบบเครื่องเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ที่จะนำมาใช้

จากการศึกษารูปแบบการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์สามารถแบ่งได้เป็น 2 รูปแบบ คือ การเลือกตั้งโดยใช้เครื่องเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ (Electronic Voting Machines - EVM) ในรูปแบบต่าง ๆ และการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งทางอินเทอร์เน็ต (I-Voting) โดยใช้เครื่องคอมพิวเตอร์หรือโทรศัพท์มือถือ

แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการเลือกตั้งจากบัตรเลือกตั้งแบบกระดาษมาเป็นการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ก็ตาม แต่การเลือกตั้งก็ยังคงต้องเป็นไปตามหลักการสำคัญของการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตยที่กำหนดให้ต้องเป็นการออกเสียงเลือกตั้งโดยทั่วไป เสมอภาค เสรีและลับ ดังนั้น ไม่ว่าจะลงคะแนนเสียงเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์รูปแบบใด ทั้งรูปแบบการเลือกตั้งโดยใช้เครื่องเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์และรูปแบบการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งทางอินเทอร์เน็ตก็ยังคงต้องเคารพหลักการเหล่านี้

จากการศึกษาพบว่า การลงคะแนนเสียงเลือกตั้งทางอินเทอร์เน็ต (I-Voting) อาจส่งผลให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันทางเทคโนโลยีต่อผู้มีสิทธิเลือกตั้ง เนื่องจากหลักการสำคัญของการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตยกำหนดให้ต้องเป็นการออกเสียงเลือกตั้งโดยทั่วไป ซึ่งหมายความว่า ผู้มีสิทธิเลือกตั้งทุกคนต้องสามารถเข้าถึงการเลือกตั้งได้โดยไม่คำนึงถึงสถานะทางสังคม ความรู้ ความสามารถหรือทรัพย์สิน และต้องเป็นการเลือกตั้งอย่างเสมอภาค กล่าวคือ ทุกคนต้องมีสิทธิเท่าเทียมกันและมีความสำคัญเท่าเทียมกัน หากตัดสินใจนำการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งทางอินเทอร์เน็ต (I-Voting) มาใช้ในการเลือกตั้งเพียงช่องทางเดียว อาจขัดต่อหลักการดังกล่าวได้ เนื่องจากอาจทำให้ประชาชนบางกลุ่มซึ่งไม่สามารถเข้าถึงเทคโนโลยีถูกกีดกันออกจากการเลือกตั้ง เช่น กลุ่มคนที่มีฐานะทางการเงินต่ำ อาศัยอยู่ในพื้นที่ห่างไกล หรือกลุ่มที่ไม่มีความรู้ความสามารถในการใช้เทคโนโลยี ในทางกลับกัน ก็เป็นการให้สิทธิพิเศษแก่ผู้มีสิทธิเลือกตั้งบางกลุ่มที่มีความสะดวกในการเข้าถึงเทคโนโลยี ซึ่งส่วนนี้จะเห็นได้ว่ากระทบต่อหลักการเลือกตั้งโดยทั่วไปและเสมอภาค⁴² การลงคะแนน

⁴² Lilian Mitrou, Dimitris Gritzalis, Sokratis Katsikas, Gerald Quirchmayr, E-VOTING: Constitutional and Legal Requirements and Their Technical Reflection, in

เสียงเลือกตั้งทางอินเทอร์เน็ต (I-Voting) โดยปกติจึงมักจะถูกใช้เป็นช่องทางเลือกเสริมสำหรับผู้มีสิทธิเลือกตั้ง⁴³

เมื่อศึกษาประเทศเอสโตเนียซึ่งใช้รูปแบบการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งทางอินเทอร์เน็ต (I-Voting) พบว่า ประเทศเอสโตเนียเป็นประเทศที่มีขนาดเล็ก มีประชากรจำนวนประมาณ 1.2 ล้านคน⁴⁴ และมีผู้มีสิทธิเลือกตั้งประมาณ 1 ล้านคน ซึ่งเป็นประเทศที่มีความมุ่งมั่นในการที่จะเป็นผู้นำด้านการลงคะแนนเสียงทางอิเล็กทรอนิกส์⁴⁵ และรัฐบาลได้สนับสนุนให้เป็นรัฐบาลดิจิทัลจนเป็นประเทศที่ก้าวหน้าที่สุดของทวีปยุโรปในด้านการเป็นสังคมอิเล็กทรอนิกส์ ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้การลงคะแนนเสียงเลือกตั้งทางอินเทอร์เน็ตของเอสโตเนียประสบความสำเร็จ อย่างไรก็ตาม ประเทศเอสโตเนียยังคงใช้ระบบ I-Voting ในลักษณะที่เป็นทางเลือกให้แก่ผู้มีสิทธิเลือกตั้งเพราะใช้ในการเลือกตั้งก่อนวันเลือกตั้งจริงเท่านั้นซึ่งผู้มีสิทธิเลือกตั้งยังสามารถเปลี่ยนไปเลือกตั้งโดยใช้บัตรเลือกตั้งแบบกระดาษได้ในวันเลือกตั้ง

สำหรับประเทศไทย คณะกรรมการการเลือกตั้งและสำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้งได้มีการศึกษาและพัฒนาเครื่องลงคะแนนเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ ตั้งแต่ พ.ศ. 2545 เครื่องลงคะแนนเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ปัจจุบันเป็นเครื่อง Thai Voting Machine 4 (TVM 4)⁴⁶ ซึ่งเป็นเครื่องลงคะแนนเสียงอิเล็กทรอนิกส์แบบบันทึกโดยตรง (Direct Recording Electronic Voting Machines - DRE) การที่คณะกรรมการ

Secure Election Voting, Dimitris A. Gritzalis (New York: Springer Science+Business Media, 2003), pp. 45-46.

⁴³ International IDEA, **Introducing Electronic Voting: Essential Considerations**, p. 12.

⁴⁴ The World Factbook, **Estonia** [Online], 15 April 2024. Source: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/estonia/#government>

⁴⁵ Kerstin Goos, Bernd Beckert, Ralf Lindner, **Electronic, Internet-Based Voting**, in *Electronic Democracy in Europe Prospects and Challenges of E-Publics, E-Participation and E-Voting*, Ralf Lindner, Georg Aichholzer, Leonhard Hennen (Switzerland: Springer Science+Business Media, 2016), p. 163.

⁴⁶ สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง, **เครื่องลงคะแนนเลือกตั้ง**, หน้า 1-7.

การเลือกตั้งเลือกใช้เครื่องลงคะแนนเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์รูปแบบนี้ ผู้เขียนเห็นว่ามีความเหมาะสมกับการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของประเทศไทย เนื่องจากประเทศไทยมีผู้มีสิทธิเลือกตั้งจำนวนประมาณ 52 ล้านคน⁴⁷ ซึ่งมีจำนวนมากกว่าประเทศเอสโตเนียหลายเท่า รวมถึงประเทศไทยมีความหลากหลายทางสังคม หากใช้ระบบ I-Voting เช่นเดียวกับเอสโตเนียอาจจะกระทบต่อกลุ่มผู้มีสิทธิเลือกตั้งซึ่งไม่สามารถเข้าถึงอินเทอร์เน็ตได้ เช่น ผู้สูงอายุ ผู้มีข้อจำกัดด้านรายได้ หรือผู้ที่มีข้อจำกัดในการใช้เทคโนโลยี ในกรณีนี้ย่อมจะทำให้การเลือกตั้งของไทยไม่เป็นไปตามหลักการสำคัญของการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตย

หากพิจารณาเปรียบเทียบกับประเทศอินเดียต่อไปเห็นว่า ประเทศอินเดียมีจำนวนประชากรประมาณ 1.4 พันล้านคน เป็นประเทศที่มีจำนวนประชากรมากที่สุดในโลก และมีผู้มีสิทธิเลือกตั้งประมาณ 1,000 ล้านคน⁴⁸ รวมถึงเป็นประเทศที่มีความหลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรม เครื่องลงคะแนนเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ที่ประเทศอินเดียใช้เป็นรูปแบบที่คล้ายคลึงกับประเทศไทย โดยเป็นเครื่องลงคะแนนแบบบันทึกโดยตรง ใช้แบตเตอรี่ในการทำงานโดยไม่ต้องใช้ไฟฟ้าและทำการลงคะแนนเสียงในหน่วยเลือกตั้ง เครื่องเลือกตั้งของประเทศอินเดียได้รับการพัฒนาด้วยเทคโนโลยีที่ก้าวหน้า มีการควบคุมคุณภาพที่เข้มงวดในกระบวนการผลิตและได้รับการดูแลตลอดการใช้งานทำให้สามารถป้องกันการดัดแปลงได้อย่างสมบูรณ์ การใช้เครื่องเลือกตั้งจึงประสบความสำเร็จจนมีชื่อเสียงและทำให้การจัดการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศอินเดียได้รับความเชื่อถือในระดับโลก⁴⁹ ในส่วนนี้จึงมีความเห็นว่า การใช้เครื่องลงคะแนนเลือกตั้ง Thai Voting Machine 4 (TVM 4) นี้หากได้รับการพัฒนาต่อไป การเลือกตั้งด้วยระบบ

⁴⁷ สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง, ข้อมูลสถิติการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2566, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สหยาบสื่อและการพิมพ์, 2566), หน้า 1.

⁴⁸ กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ, เลือกตั้งอินเดีย Lok Sabha Elections – 2024 [ออนไลน์], 30 พฤศจิกายน 2567. แหล่งที่มา: <https://www.ditp.go.th/post/171543>

⁴⁹ CreditMantri, All You Need to Know About Evm, [Online], 25 May 2024. Source: <https://www.creditmantri.com/all-you-need-to-know-about-evm/>

อิเล็กทรอนิกส์ของประเทศไทยจะสามารถเกิดขึ้นจริงและประสบความสำเร็จได้เช่นเดียวกับประเทศอินเดีย

นอกจากนี้ เครื่องลงคะแนนเลือกตั้ง Thai Voting Machine 4 (TVM 4) ของคณะกรรมการการเลือกตั้งเป็นเครื่องที่ผลิตเองในประเทศโดยร่วมกับบริษัท วิทย์การบินแห่งประเทศไทย จำกัด การใช้เครื่องที่ผลิตเองในประเทศนี้ถือว่ามีความเหมาะสมเนื่องจากผู้มีสิทธิเลือกตั้งมีจำนวนมาก ซึ่งจะมีข้อดีในเรื่องของค่าใช้จ่ายในการพัฒนาเครื่องลงคะแนนที่จะก่อให้เกิดการลงทุนให้กับเศรษฐกิจภายในประเทศ รวมถึงจะทำให้ความสามารถทางเทคนิคของบุคลากรในประเทศเพิ่มขึ้นจากการพัฒนาเครื่องเลือกตั้งนี้ด้วย⁵⁰ เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบกับประเทศสหรัฐอเมริกา ประเทศอินเดีย และประเทศออสเตรเลีย พบว่า ทั้งสามประเทศใช้ระบบลงคะแนนอิเล็กทรอนิกส์ซึ่งผลิตในประเทศตนเองเช่นกัน ซึ่งกรณีนี้มีความเห็นเพิ่มเติมว่า เนื่องจากการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์เป็นการใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการเลือกตั้ง ซึ่งเทคโนโลยีอาจมีการพัฒนาและเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว แม้จะสามารถผลิตเครื่องลงคะแนนด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ได้เอง แต่ก็ไม่ควรจะยึดติดกับรูปแบบหรือเทคโนโลยีเดิม ๆ ควรต้องศึกษาเทคโนโลยีที่ก้าวหน้าตามไปด้วย โดยอาจศึกษาจากตัวอย่างของต่างประเทศหรืออาจจะร่วมมือกับบริษัทเอกชนที่มีความเชี่ยวชาญทางเทคโนโลยีก็ได้

7.2 หลักเกณฑ์ทางกฎหมายของการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์

กรอบกฎหมายสำหรับการลงคะแนนเสียงทางอิเล็กทรอนิกส์ (E-Voting) เป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้มั่นใจได้ว่าการเลือกตั้งมีความน่าเชื่อถือ โปร่งใส ปลอดภัยและสอดคล้องกับหลักการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตย จากการศึกษาพบว่า กฎหมายถือเป็นองค์ประกอบหนึ่งสำหรับความน่าเชื่อถือของการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ที่จะทำให้การเลือกตั้งรูปแบบนี้เกิดขึ้นจริงและสำเร็จได้ ซึ่งกฎหมายควรครอบคลุมสามประการ ได้แก่ ความลับ ความโปร่งใส และกระบวนการเลือกตั้ง⁵¹

⁵⁰ International IDEA, *Introducing Electronic Voting: Essential Considerations*, p. 14.

⁵¹ Ibid, p. 17.

สำหรับการศึกษาหลักเกณฑ์ทางกฎหมายของการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ ผู้เขียนยึดถือคำแนะนำขององค์กรด้านประชาธิปไตยสากลเป็นหลักในการพิจารณากรอบกฎหมาย ประกอบกับการศึกษากฎหมายต่างประเทศ จำนวน 4 ประเทศ โดยเลือกศึกษาประเทศที่ใช้รูปแบบการเลือกตั้งที่แตกต่างกัน ได้แก่ (1) ประเทศสหรัฐอเมริกา ศึกษาสหรัฐอเมริกาในฐานะที่ใช้การเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ในระบบ Mark Sense (2) ประเทศอินเดีย ในฐานะประเทศประชาธิปไตยที่ใหญ่ที่สุดในโลก และประสบความสำเร็จในการจัดการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์โดยใช้เครื่องลงคะแนนเลือกตั้ง (3) ประเทศออสเตรเลีย ศึกษาเขตปกครองนครหลวงออสเตรเลีย (Australian Capital Territory - ACT) ในฐานะที่ใช้การเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์โดยโปรแกรมคอมพิวเตอร์ผ่านเครื่องคอมพิวเตอร์จากเครือข่ายภายในหน่วยเลือกตั้ง และ (4) ประเทศเอสโตเนีย ในฐานะที่เป็นประเทศแรกและประเทศเดียวในโลกที่นำระบบอินเทอร์เน็ตมาใช้ในการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งในทุกระดับของชาติ ทั้งนี้ กฎหมายการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ของแต่ละประเทศอาจจะมีบทบัญญัติที่เหมือนหรือแตกต่างจากคำแนะนำด้านกรอบกฎหมาย เนื่องจากรูปแบบการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ที่เลือกใช้ กระบวนการจัดการเลือกตั้ง หรือแนวทางในการบัญญัติกฎหมายที่มีความแตกต่างกันตามบริบทของแต่ละประเทศ ซึ่งสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการบัญญัติกฎหมายของประเทศไทยได้ จากการศึกษาพบว่า หลักเกณฑ์ทางกฎหมายของการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ควรประกอบไปด้วยเนื้อหาสาระดังนี้

(1) การรับรองการจัดการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์

กฎหมายการเลือกตั้งเป็นกฎหมายซึ่งบัญญัติขึ้นเพื่อกำหนดหลักเกณฑ์และวิธีการในการเลือกตั้ง ควบคุมการดำเนินการเลือกตั้งให้เป็นไปโดยบริสุทธิ์และยุติธรรม การเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์จึงต้องมีกฎหมายการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์เพื่อใช้กำกับควบคุมการเลือกตั้งให้เป็นไปตามหลักการเลือกตั้งในระบบประชาธิปไตยเช่นกัน แต่เนื่องจากรูปแบบการเลือกตั้งเปลี่ยนแปลงไปโดยการใช้เทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการเลือกตั้ง กฎหมายการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์จึงต้องมีหลักเกณฑ์หรือบทบัญญัติบางประการที่แตกต่างจากกฎหมายการเลือกตั้งในรูปแบบดั้งเดิม

จากการศึกษาพบว่า การนำการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์มาใช้ รัฐจะต้องดำเนินการปรับปรุงกฎหมายเลือกตั้ง โดยรับรองการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ไว้อย่างชัดเจนในรัฐธรรมนูญ กฎหมายเลือกตั้ง และกฎหมายลำดับรอง⁵² สำหรับกฎหมายเลือกตั้ง ควรกำหนดเฉพาะบทบัญญัติทั่วไปเกี่ยวกับการจัดการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ ส่วนรายละเอียดต่าง ๆ ของการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ ควรกำหนดไว้ในกฎหมายลำดับรอง เช่น กฎ ระเบียบ หรือข้อกำหนดเกี่ยวกับการเลือกตั้ง เพื่อให้เกิดความยืดหยุ่นและคล่องตัวในการแก้ไขเปลี่ยนแปลง เนื่องจากเทคโนโลยีการเลือกตั้งอาจพัฒนาและเปลี่ยนแปลงไปได้อย่างรวดเร็ว การกำหนดรายละเอียดไว้ในกฎหมายลำดับรองจะทำให้องค์กรที่มีหน้าที่จัดการเลือกตั้งสามารถปรับปรุงแก้ไขให้ทันสมัยอยู่เสมอได้⁵³

สหรัฐอเมริกา: รัฐบาลกลางได้ตรากฎหมาย Help America Vote Act of 2002 (HAVA) เพื่อช่วยเหลือและให้การสนับสนุนมลรัฐในการนำเครื่องลงคะแนนอิเล็กทรอนิกส์ที่ทันสมัยมาใช้ในการเลือกตั้ง ซึ่งมลรัฐฟลอริดาได้ตรากฎหมาย The Florida Election Code เพื่อรับรองการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์

อินเดีย: รัฐธรรมนูญกำหนดให้อำนาจคณะกรรมการการเลือกตั้งแห่งประเทศอินเดียในการจัดการเลือกตั้งและกฎหมาย The Representation of the People Act 1951 มาตรา 61A บัญญัติรับรองให้คณะกรรมการการเลือกตั้งมีอำนาจนำเครื่องลงคะแนนอิเล็กทรอนิกส์มาใช้ในการเลือกตั้งได้

⁵² National Democratic Institute, **Legal and Procedural Framework** [Online], 14 April 2024. Source: <https://www.ndi.org/e-voting-guide/legal-and-procedural-framework>; International IDEA, **Introducing Electronic Voting: Essential Considerations**, p. 25.

⁵³ ACE Electoral Knowledge Network, **Introducing E-Voting – Considerations** [Online], 14 April 2024. Source: <https://aceproject.org/ace-en/focus/e-voting/introducing-electronic-voting-considerations/national-legislative-framework>; National Democratic Institute, **Legal and Procedural Framework** [Online], 14 April 2024. Source: <https://www.ndi.org/e-voting-guide/legal-and-procedural-framework>; The OSCE for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), **Handbook for The Observation of New Voting Technologies**, pp. 21-23.

ออสเตรเลีย: เขตปกครองนครหลวงออสเตรเลีย (Australian Capital Territory – ACT) กำหนดไว้ในกฎหมาย Electoral Act 1992

เอสโตเนีย: กฎหมาย Riigikogu Election Act รับรองการจัดการเลือกตั้งในรูปแบบ I-Voting

มีข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า กฎหมายการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศที่เลือกศึกษาข้างต้นจะมีการปรับปรุงแก้ไขให้ทันสมัยอยู่เสมอ ซึ่งเป็นไปตามคำแนะนำสำหรับกรอบกฎหมายการเลือกตั้งเนื่องจากการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์อาจเกิดการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีได้ตลอดเวลา

จากการศึกษาผู้เขียนพบว่า ประเทศที่เลือกศึกษาทั้ง 4 ประเทศบัญญัติรับรองการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ไว้ในกฎหมายเลือกตั้ง สำหรับประเทศไทยจึงมีความเห็นว่า ควรแก้ไขพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเพื่อรับรองการจัดการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์

(2) การรับรองหลักการสำคัญของการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตย

หลักการสำคัญของการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตยเป็นหลักการสากลที่ได้รับการรับรองไว้ในปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนและกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง การลงคะแนนเสียงเลือกตั้งแบบดั้งเดิมโดยใช้บัตรเลือกตั้งได้รับการพัฒนาขึ้นเพื่อให้เป็นไปตามหลักการสำคัญของการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตย ดังนั้น แม้รูปแบบการเลือกตั้งจะเปลี่ยนแปลงไป แต่หลักการดังกล่าวต้องไม่ถูกทำลายลงโดยการเลือกตั้งรูปแบบใหม่ อีกทั้งควรรับรองหลักการเลือกตั้งสากลไว้ในกฎหมายหลักของประเทศ โดยกฎหมายการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ต้องบัญญัติรับรองหลักการออกเสียงเลือกตั้งโดยทั่วไป เท่าเทียมกัน เสรี และเป็นความลับ

สหรัฐอเมริกา: มลรัฐฟลอริดา The Florida Election Code มาตรา 101.5606 กำหนดให้ระบบการลงคะแนนอิเล็กทรอนิกส์จะได้รับอนุมัติต่อเมื่อทำให้การลงคะแนนเสียงเป็นความลับและมีบทบัญญัติที่กำหนดให้การลงคะแนนเฝ้าอำนาจต่อผู้ทุพพลภาพ

อินเดีย: The Conduct of Elections Rules 1961 มาตรา 49M กำหนดเรื่องการรักษาความลับของการลงคะแนนเสียง

ออสเตรเลีย: เขตปกครองนครหลวงออสเตรเลีย (ACT) Electoral Act 1992 มาตรา 118A กำหนดให้ระบบการลงคะแนนอิเล็กทรอนิกส์จะได้รับอนุมัติต่อเมื่อเป็นระบบที่รักษาความลับในการลงคะแนน และมาตรา 3B บทบัญญัติเรื่องวัตถุประสงค์ของกฎหมายกำหนดให้กฎหมายการเลือกตั้งมีวัตถุประสงค์เพื่อยอมรับ ส่งเสริม ปกป้อง สิทธิและโอกาสของผู้มีสิทธิเลือกตั้งทุกคนในการมีส่วนร่วมในการดำเนินการสาธารณะ โดยตรงหรือผ่านตัวแทนที่เลือกได้อย่างอิสระและลงคะแนนเสียงเลือกตั้งเป็นระยะที่ รับประกันการแสดงเจตจำนงอย่างเสรีของผู้มีสิทธิเลือกตั้ง

เอสโตเนีย: Riigikogu Election Act มาตรา §486 เป็นบทบัญญัติที่กำหนดเรื่องการรักษาความลับของการเลือกตั้ง

จากการศึกษาหลักการและกฎหมายของต่างประเทศจะเห็นได้ว่า กฎหมายการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ยังคงมีบทบัญญัติที่กำหนดให้การเลือกตั้งในรูปแบบนี้ต้องเป็นไปตามหลักการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตยเช่นเดียวกับการเลือกตั้งในรูปแบบดั้งเดิม

ทั้งนี้ มีข้อสังเกตเพิ่มเติมว่า กฎหมายควรกำหนดให้การเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ใช้งานง่ายและสะดวกต่อผู้มีสิทธิเลือกตั้งด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ทุพพลภาพหรือผู้สูงอายุ ซึ่งประเทศสหรัฐอเมริกากำหนดไว้ในบทบัญญัติเรื่องมาตรฐานขั้นต่ำของระบบลงคะแนนที่กำหนดให้ระบบลงคะแนนต้องมีอุปกรณ์สำหรับการป้อนและ ยืนยันข้อมูลด้วยการสัมผัสหรือเสียงได้และอุปกรณ์จะต้องเอื้ออำนวยต่อผู้ที่มีปัญหาด้าน การมองเห็น

(3) รูปแบบการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ที่นำมาใช้

สหรัฐอเมริกา: มลรัฐฟลอริดา The Florida Election Code มาตรา 101.56075 กำหนดให้ใช้บัตรลงคะแนนแบบ Mark Sense ซึ่งเป็นระบบลงคะแนนแบบ สแกนแสง (Optical Scan)

อินเดีย: The Conduct of Elections Rules 1961 มาตรา 49A กำหนดให้ใช้เครื่องลงคะแนนอิเล็กทรอนิกส์ ซึ่งประกอบด้วยหน่วยควบคุม (Control Unit - CU) และหน่วยลงคะแนนเสียง (Ballot Unit - BU) และกำหนดให้ต้องมีเครื่องพิมพ์ บันทึกระดาษสำหรับตรวจสอบโดยผู้มีสิทธิเลือกตั้ง (VVPAT)

ออสเตรเลีย: เขตปกครองนครหลวงออสเตรเลีย (ACT) Electoral Act 1992 มาตรา 114 กำหนดให้บัตรเลือกตั้งอาจอยู่ในรูปแบบอิเล็กทรอนิกส์ก็ได้และมาตรา 118A กำหนดให้กรรมการสามารถอนุมัติโปรแกรมคอมพิวเตอร์เพื่ออนุญาตให้มีการลงคะแนนเสียงและการนับคะแนนทางอิเล็กทรอนิกส์ในการเลือกตั้ง

เอสโตเนีย: Riigikogu Election Act มาตรา §482 บัญญัติให้คณะกรรมการการเลือกตั้งมีอำนาจนำระบบอิเล็กทรอนิกส์มาใช้ในการเลือกตั้งและมีบทบัญญัติที่กำหนดเรื่องการใช้แอปพลิเคชันในการเลือกตั้ง

จะเห็นได้ว่า แต่ละประเทศได้กำหนดรูปแบบการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ที่จะนำมาใช้สำหรับการเลือกตั้งในประเทศไว้อย่างชัดเจน

(4) บทนิยามศัพท์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการลงคะแนนเสียงทางอิเล็กทรอนิกส์

องค์กรด้านประชาธิปไตยสากลให้คำแนะนำว่าควรมีการกำหนดนิยามของศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับการลงคะแนนเสียงทางอิเล็กทรอนิกส์อย่างชัดเจน ซึ่งรวมถึงการนิยามคำว่าการลงคะแนนเสียงทางอิเล็กทรอนิกส์คืออะไร ประเภทของเครื่องลงคะแนนเสียงและเทคโนโลยีที่ใช้ เพื่อให้มีความหมายชัดเจนและเข้าใจตรงกันและเพื่อประโยชน์ต่อหน่วยงานระงับข้อพิพาท

สหรัฐอเมริกา: The Florida Election Code มาตรา 101.5603 ให้คำจำกัดความหรืออธิบายความหมายของคำต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการลงคะแนนเสียงอิเล็กทรอนิกส์ ตัวอย่างเช่น “อุปกรณ์นับคะแนนอัตโนมัติ” (Automatic Tabulating Equipment) หมายถึง อุปกรณ์ที่จำเป็นในการตรวจสอบ นับ และบันทึกคะแนนเสียงโดยอัตโนมัติ “บัตรลงคะแนน” (Ballot) หมายถึง บัตร กระดาษ เทป หรือสิ่งอื่นใดที่ใช้บันทึกตัวเลือกของผู้มีสิทธิเลือกตั้ง “อุปกรณ์ทำเครื่องหมาย” (Marking Device) หมายถึง อุปกรณ์ที่ได้รับการอนุมัติสำหรับทำเครื่องหมายบนบัตรลงคะแนนด้วยหมึกหรือสารอื่น ๆ ที่ช่วยให้บัตรลงคะแนนสามารถนับได้โดยอุปกรณ์นับคะแนนอัตโนมัติ “ซองบัตรลงคะแนนลับ” (Secrecy Envelope) หมายถึง อุปกรณ์ที่บดแสงที่ใช้ใส่บัตรลงคะแนนซึ่งได้ทำเครื่องหมายแล้ว เพื่อปกปิดการลงคะแนนของผู้ลงคะแนน “อุปกรณ์ลงคะแนนเสียง” (Voting Device) หมายถึง อุปกรณ์ที่ใช้ในการลงคะแนนเสียงแบบอิเล็กทรอนิกส์

ออสเตรเลีย: เขตปกครองนครหลวงออสเตรเลีย (ACT) Electoral Act 1992 มาตรา 114 ให้คำนิยามของคำว่าบัตรเลือกตั้ง (Ballot Papers) โดยกำหนดให้บัตรลงคะแนนอาจเป็นรูปแบบอิเล็กทรอนิกส์ได้

(5) การทดสอบและรับรองเครื่องลงคะแนนเลือกตั้งอิเล็กทรอนิกส์

จากการศึกษาพบว่า การทดสอบและรับรองเครื่องลงคะแนนอิเล็กทรอนิกส์เป็นสิ่งจำเป็นในการนำระบบอิเล็กทรอนิกส์มาใช้ในการเลือกตั้ง ซึ่งอาจรับประกันการทดสอบและรับรองไว้ในกฎหมายแม่บทหรือกฎหมายลำดับรองก็ได้ โดยกำหนดหน่วยงานที่มีอำนาจในการรับรอง กรอบเวลาสำหรับการรับรอง มาตรฐานและข้อกำหนดสำหรับการรับรองอย่างชัดเจน โดยหน่วยงานผู้มีอำนาจหน้าที่จัดการเลือกตั้งควรทดสอบและรับรองร่วมกับหน่วยงานอิสระ⁵⁴

สหรัฐอเมริกา: Help America Vote Act of 2002 (HAVA) มาตรา 201 กำหนดให้ คณะกรรมการช่วยเหลือการเลือกตั้ง (EAC) มีหน้าที่จัดให้มีการทดสอบและรับรองฮาร์ดแวร์และซอฟต์แวร์ของระบบการลงคะแนนเสียงอิเล็กทรอนิกส์โดยห้องปฏิบัติการที่ได้รับการรับรอง และมาตรา 231 กำหนดให้มลรัฐอาจจัดให้มีการทดสอบและรับรองฮาร์ดแวร์และซอฟต์แวร์ของระบบการลงคะแนนเสียงอิเล็กทรอนิกส์ของมลรัฐโดยห้องปฏิบัติการที่ได้รับการรับรองจากคณะกรรมการช่วยเหลือการเลือกตั้งก็ได้

มลรัฐฟลอริดา The Florida Election Code มาตรา 101.5605 กำหนดให้ The Department of State ต้องทำการตรวจสอบระบบการลงคะแนนเสียงแบบอิเล็กทรอนิกส์ในที่สาธารณะและพิจารณาว่าระบบเป็นไปตามข้อกำหนดของกฎหมายหรือไม่ โดยจะทำการทดสอบซอฟต์แวร์ที่จำเป็นทั้งหมดสำหรับการทำงานของระบบการลงคะแนนอิเล็กทรอนิกส์ ซึ่งในการตรวจสอบระบบ The Department of State จะดำเนินการจ้างบุคคลที่มีความเชี่ยวชาญอย่างน้อยหนึ่งคนในสาขาการประมวลผลข้อมูล วิศวกรรมเครื่องกล และการบริหารรัฐกิจ เพื่อช่วยในการตรวจสอบ

⁵⁴ National Democratic Institute, **Legal and Procedural Framework** [Online], 14 April 2024. Source: <https://www.ndi.org/e-voting-guide/legal-and-procedural-framework>

อินเดีย: The Conduct of Elections Rules 1961 มาตรา 49A กำหนดให้เครื่องลงคะแนนอิเล็กทรอนิกส์จะต้องมีการออกแบบตามที่ได้รับอนุมัติจากคณะกรรมการการเลือกตั้ง

ออสเตรเลีย: เขตปกครองนครหลวงออสเตรเลีย (ACT) The Electoral Act 1992 มาตรา 118A และมาตรา 118AB กำหนดให้ต้องมีการอนุมัติโปรแกรมคอมพิวเตอร์เพื่อใช้สำหรับการลงคะแนนทางอิเล็กทรอนิกส์และการนับคะแนนเสียงตามบทบัญญัติที่กฎหมายกำหนด โดยคณะกรรมการการเลือกตั้ง ACT ได้ว่าจ้างผู้ตรวจสอบซอร์สโค้ดอิสระเพื่อดำเนินการตรวจสอบซอร์สโค้ดโปรแกรมคอมพิวเตอร์เต็มรูปแบบสำหรับระบบการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งแบบอิเล็กทรอนิกส์และการนับคะแนนแบบอิเล็กทรอนิกส์ที่จะนำไปใช้เพื่อรับรองความสมบูรณ์และปฏิบัติให้เป็นไปตามบทบัญญัติของกฎหมาย The Electoral Act 1992

เอสโตเนีย: Riigikogu Election Act มาตรา §15 และมาตรา §482 กำหนดให้สำนักงานการเลือกตั้งของรัฐเป็นผู้มีอำนาจและหน้าที่ตรวจสอบและอนุมัติการทดสอบระบบลงคะแนนอิเล็กทรอนิกส์ ร่วมกับผู้ตรวจสอบระบบข้อมูล

เมื่อพิจารณาแล้วเห็นว่า การนำการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์มาใช้ไม่ว่าจะใช้เครื่องลงคะแนนอิเล็กทรอนิกส์รูปแบบใด องค์กรที่มีหน้าที่จัดการเลือกตั้งต้องจัดให้มีการทดสอบและรับรองระบบลงคะแนนอิเล็กทรอนิกส์ตามเงื่อนไขที่กฎหมายกำหนดก่อนการใช้งาน โดยประเทศสหรัฐอเมริกา ประเทศออสเตรเลีย และประเทศเอสโตเนีย ดำเนินการตรวจสอบและรับรองระบบโดยบุคคลที่สามซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญในระบบนั้น

สำหรับประเทศไทย เมื่อพิจารณาเครื่องลงคะแนนเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศไทย พบว่า เครื่อง TVM 4 สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง ได้ว่าจ้างบริษัท วิบูลย์การบินแห่งประเทศไทย จำกัด เป็นผู้ผลิต ซึ่งเป็นการร่วมดำเนินการระหว่างคู่สัญญาสองฝ่าย ดังนั้น หากคณะกรรมการการเลือกตั้งจะนำเครื่องลงคะแนนเลือกตั้ง TVM 4 มาใช้ในการเลือกตั้งจริงควรต้องจัดให้มีการทดสอบและรับรองเครื่องลงคะแนนนี้ร่วมกับผู้เชี่ยวชาญซึ่งเป็นบุคคลที่สามด้วย ทั้งนี้ เพื่อให้เครื่องลงคะแนนเลือกตั้งมีความน่าเชื่อถือและเป็นที่ยอมรับ

(6) การมีเครื่องบันทึกกระดาษสำหรับตรวจสอบโดยผู้มีสิทธิเลือกตั้ง (Voter Verifiable Paper Audit Trail - VVPAT)

องค์กรด้านประชาธิปไตยสากลแนะนำให้การเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ต้องมีเครื่องบันทึกกระดาษสำหรับตรวจสอบโดยผู้มีสิทธิเลือกตั้ง (Voter Verifiable Paper Audit Trail - VVPAT) เพื่อให้ผู้มีสิทธิเลือกตั้งสามารถตรวจสอบได้ทันทีหลังการลงคะแนนเสียง เพื่อให้มั่นใจได้ว่าการลงคะแนนของผู้มีสิทธิเลือกตั้งได้ถูกบันทึกอย่างถูกต้อง และเพื่อให้มีหลักฐานสำหรับใช้ในกระบวนการทางศาลได้ ซึ่งจะเป็นการช่วยเพิ่มความโปร่งใสและเสริมสร้างความเชื่อมั่นของผู้มีสิทธิเลือกตั้ง⁵⁵

อินเดีย: ใช้เครื่องเลือกตั้งอิเล็กทรอนิกส์ในลักษณะที่คล้ายคลึงกับประเทศไทย กล่าวคือ เครื่องลงคะแนนเลือกตั้งแบบบันทึกโดยตรง (DRE) แบบปุ่มกด โดยมีเครื่องบันทึกกระดาษสำหรับตรวจสอบโดยผู้มีสิทธิเลือกตั้ง (VVPAT) เดิมการลงคะแนนด้วยเครื่องลงคะแนนอิเล็กทรอนิกส์ของอินเดียไม่ได้มีอุปกรณ์ VVPAT แต่ศาลสูงสุดตัดสินให้คณะกรรมการการเลือกตั้งแห่งอินเดียจัดเตรียมระบบ VVPAT ให้กับเครื่องลงคะแนนอิเล็กทรอนิกส์ โดยเห็นว่า VVPAT เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้สำหรับการเลือกตั้งที่เสรีและยุติธรรมเพื่อรับรองความถูกต้องของการลงคะแนน เพื่อความโปร่งใสของระบบและเพื่อฟื้นฟูความเชื่อมั่นของผู้ลงคะแนน⁵⁶ The Conduct of Elections Rules 1961 มาตรา 49A จึงได้บัญญัติรับรองการนำ VVPAT มาใช้เป็นลายลักษณ์อักษร อีกทั้งกฎหมายยังได้กำหนดให้มีการสุ่มตรวจสอบกระดาษจาก VVPAT จำนวน 5 หน่วยเลือกตั้งในแต่ละเขตเลือกตั้งด้วย

เมื่อพิจารณาเครื่องลงคะแนนอิเล็กทรอนิกส์ TVM 4 ของไทย พบว่าเครื่องลงคะแนนจะพิมพ์กระดาษสลিপเมื่อผู้ลงคะแนนเสร็จสิ้นการลงคะแนนและเมื่อเครื่องลงคะแนนพิมพ์กระดาษสลิปออกมาแล้วผู้ลงคะแนนมีหน้าที่จะต้องนำกระดาษสลิปไปใส่ไว้ในกล่องเก็บสลิปอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งระบบการทำงานของเครื่อง VVPAT ของไทยจะมีความ

⁵⁵ The OSCE for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), **Handbook for The Observation of New Voting Technologies**, pp. 21-23.

⁵⁶ Samyak Sibasish and Vasujith Ram, **The VVPAT Ruling: Worth Celebrating?** [Online], 7 September 2024. Source: <https://www.livelaw.in/the-vvpat-ruling-worth-celebrating/>

แตกต่างกับเครื่อง VVPAT ของอินเดีย กล่าวคือ เครื่อง VVPAT ของอินเดียจะพิมพ์ใบสลิปที่มีหมายเลขลำดับ ชื่อ และสัญลักษณ์ของผู้สมัครซึ่งสามารถมองเห็นได้ประมาณ 7 วินาทีผ่านช่องกระจก ก่อนที่ใบสลิปจะถูกตัดโดยอัตโนมัติและตกลงไปในกล่องวาง VVPAT ที่ปิดผนึกไว้ ซึ่งผู้ลงคะแนนสามารถตรวจสอบข้อมูลได้แต่จะไม่ได้รับใบสลิปออกมาและสลิปนี้จะถูกล็อกไว้ในกล่องและสามารถใช้ในการตรวจสอบโดยศาลได้ ในกรณีดังกล่าว การพิมพ์ใบสลิปโดยเครื่องลงคะแนนของไทยอาจจะเกิดปัญหาเรื่องความลับของการลงคะแนนเสียงเนื่องจากบุคคลอื่นอาจเห็นข้อมูลในใบสลิป หรืออาจก่อให้เกิดปัญหาการหลงลืมนำใบสลิปไปหย่อนไว้ในกล่องหลังลงคะแนนเสร็จได้ ซึ่งจะทำให้ขาดหลักฐานยืนยันกรณีที่มีการโต้แย้งผลการเลือกตั้ง จะเห็นได้ว่าแตกต่างจากประเทศอินเดียที่ผู้ลงคะแนนจะเพียงแต่เห็นข้อมูลการลงคะแนนเท่านั้น โดยไม่ได้รับใบสลิปออกมาและใบสลิปจะเป็นหลักฐานที่เก็บไว้ในตัวเครื่องที่มีการปิดผนึกไว้เพื่อใช้สำหรับการตรวจสอบต่อไป ดังนั้น จึงเห็นว่าเครื่องลงคะแนนอิเล็กทรอนิกส์ของประเทศไทย ในส่วนของระบบ VVPAT ควรได้รับการแก้ไขปรับปรุงเพิ่มเติม ทั้งนี้ เพื่อให้เป็นไปตามแนวทางสากลและปกป้องความลับของการลงคะแนนเสียง

(7) ขั้นตอนการลงคะแนนและการนับคะแนนด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์

เนื่องจากการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์เปลี่ยนแปลงรูปแบบการเลือกตั้งให้แตกต่างไปจากเดิม ขั้นตอนการลงคะแนนและการนับคะแนนจะเป็นไปตามรูปแบบที่แต่ละประเทศเลือกใช้ กฎหมายจึงควรกำหนดขั้นตอนการลงคะแนนและการนับคะแนนไว้เพื่อความชัดเจนต่อผู้มีสิทธิเลือกตั้ง

สหรัฐอเมริกา: มลรัฐฟลอริดา The Florida Election Code มาตรา 101.5608 กำหนดขั้นตอนการลงคะแนนเสียงด้วยวิธีการทางอิเล็กทรอนิกส์ตามรูปแบบเครื่องลงคะแนนที่รัฐฟลอริดาเลือกใช้ ซึ่งมีขั้นตอนการลงคะแนนโดยสรุป กล่าวคือ ลำดับแรก ผู้มีสิทธิเลือกตั้งต้องตรวจสอบสิทธิในการลงคะแนนและลงชื่อกับเจ้าหน้าที่และรับบัตรลงคะแนน ลำดับต่อมา หลังจากได้รับบัตรลงคะแนนแล้ว ผู้มีสิทธิเลือกตั้งจะต้องเข้าไปในช่องสำหรับลงคะแนนและทำเครื่องหมายบนบัตรลงคะแนน หลังจากทำเครื่องหมายบนบัตรลงคะแนนแล้ว ผู้มีสิทธิเลือกตั้งจะต้องใส่บัตรลงคะแนนในช่องบัตรลงคะแนนลับ

เพื่อให้สามารถใส่บัตรลงคะแนนในเครื่องนับคะแนนได้โดยไม่เปิดเผยการลงคะแนนของผู้มีสิทธิเลือกตั้ง

เอสโตเนีย: Riigikogu Election Act มาตรา §38 และ มาตรา §485 กำหนดขั้นตอนการลงคะแนนเสียงอิเล็กทรอนิกส์ไว้ตามรูปแบบการลงคะแนนที่เลือกใช้ ซึ่งมีขั้นตอนการลงคะแนนโดยสรุป กล่าวคือ ลำดับแรก ผู้มีสิทธิลงคะแนนจะต้องลงคะแนนเสียงผ่านช่องทางอิเล็กทรอนิกส์ตามวันและเวลาที่กำหนด โดยผู้มีสิทธิเลือกตั้งสามารถลงคะแนนทางอิเล็กทรอนิกส์ได้ตั้งแต่วันที่หกถึงวันแรกก่อนวันเลือกตั้ง การลงคะแนนเสียงเปิดเวลา 9.00 นาฬิกา ในวันที่หกก่อนวันเลือกตั้งและเปิดตลอด 24 ชั่วโมงจนถึงเวลา 20.00 นาฬิกา ของวันก่อนวันเลือกตั้ง ระบบการลงคะแนนเสียงทางอิเล็กทรอนิกส์จะตรวจสอบการยืนยันตัวตนของผู้มีสิทธิลงคะแนนโดยใช้เอกสารที่กำหนดไว้สำหรับการยืนยันตัวตนทางดิจิทัล หลังจากการยืนยันตัวตนของผู้ลงคะแนน ระบบจะแสดงรายชื่อผู้สมัครทั้งหมดในเขตเลือกตั้งของที่อยู่ของผู้ลงคะแนน ผู้ลงคะแนนเลือกผู้สมัครในเขตเลือกตั้งที่ตนต้องการลงคะแนนให้ หลังจากนั้นผู้ลงคะแนนยืนยันคะแนนเสียงโดยใช้ลายเซ็นดิจิทัล แอปพลิเคชันที่ใช้ในการลงคะแนนเสียงทางอิเล็กทรอนิกส์จะเข้ารหัสคะแนนเสียงของผู้ลงคะแนน ลำดับสุดท้าย ระบบการลงคะแนนเสียงทางอิเล็กทรอนิกส์จะยืนยันแก่ผู้ลงคะแนนว่าได้บันทึกคะแนนเสียงแล้ว

ส่วนขั้นตอนการนับคะแนนเสียงโดยวิธีการทางอิเล็กทรอนิกส์กำหนดไว้ใน มาตรา §60¹ ซึ่งกำหนดขั้นตอนและวิธีการนับคะแนน รวมถึงกำหนดให้การนับคะแนนกระทำเป็นสาธารณะด้วย

(8) การรักษาความปลอดภัยของการลงคะแนนทางอิเล็กทรอนิกส์

สหรัฐอเมริกา: มลรัฐฟลอริดา The Florida Election Code มาตรา 101.5613 กำหนดให้มีการตรวจสอบหน้าจอของอุปกรณ์ลงคะแนนและข้อมูลบนบัตรลงคะแนนเป็นระยะ ๆ เพื่อให้แน่ใจว่าอุปกรณ์และข้อมูลบนบัตรลงคะแนนไม่ได้รับความเสียหายหรือถูกดัดแปลง ซึ่งถือเป็นบทบัญญัติที่ช่วยรักษาความปลอดภัยของการลงคะแนนทางอิเล็กทรอนิกส์

ออสเตรเลีย: เขตปกครองนครหลวงออสเตรเลีย (ACT) Electoral Act 1992 มาตรา 118B กำหนดให้กรมาธิการการเลือกตั้งมีหน้าที่ดำเนินการเพื่อให้แน่ใจว่า

อุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์และโปรแกรมคอมพิวเตอร์ที่ใช้ในการลงคะแนนและการนับคะแนนทางอิเล็กทรอนิกส์ได้รับการปกป้องจากการแทรกแซงตลอดเวลา

เอสโตเนีย: Riigikogu Election Act มาตรา §487 ได้กำหนดเรื่องการรักษาความปลอดภัยของการเลือกตั้ง โดยกำหนดให้ระบบการลงคะแนนทางอิเล็กทรอนิกส์ต้องเป็นไปตามข้อกำหนดของพระราชบัญญัติความปลอดภัยทางไซเบอร์ และก่อนการลงคะแนนทางอิเล็กทรอนิกส์จะต้องมีการประเมินความเสี่ยง ตรวจสอบมาตรการรักษาความปลอดภัย ทดสอบการเจาะระบบทางเทคนิคและจัดทำแผนการจัดการความเสี่ยงเพื่อบรรเทาความเสี่ยงที่สำคัญ

จะเห็นได้ว่า กฎหมายการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ของไทยสามารถนำแนวทางหรือวิธีการในการรักษาความปลอดภัยดังกล่าวมาเป็นแนวทางในการบัญญัติกฎหมายได้

(9) การตรวจสอบผลการเลือกตั้ง

การตรวจสอบผลการเลือกตั้งจะช่วยสร้างความไว้วางใจและรับรองว่าเทคโนโลยีการเลือกตั้งทำงานอย่างถูกต้อง

สหรัฐอเมริกา: มลรัฐฟลอริดา The Florida Election Code มาตรา 101.5614 กำหนดให้ผลการเลือกตั้งที่พิมพ์โดยอุปกรณ์การนับคะแนนอัตโนมัติจะเป็นผลการเลือกตั้งอย่างเป็นทางการเมื่อได้รับการรับรองจากคณะกรรมการตรวจสอบการเลือกตั้งและผลการเลือกตั้งจะเปิดเผยต่อสาธารณะหลังจากการนับคะแนนเสร็จสิ้น

ออสเตรเลีย: เขตปกครองนครหลวงออสเตรเลีย (ACT) Electoral Act 1992 มาตรา 178 (e) กำหนดให้ผลการลงคะแนนเลือกตั้งจะต้องได้รับการตรวจสอบทุกกระบวนการในการตรวจสอบต้องเปิดให้ผู้ตรวจสอบสามารถตรวจสอบได้ และคณะกรรมการบริหารจะต้องจัดเตรียมเอกสารและข้อมูลของบัตรลงคะแนนอิเล็กทรอนิกส์เพื่อตรวจสอบที่ศูนย์ตรวจสอบ

เอสโตเนีย: Riigikogu Election Act มาตรา §48¹⁰ การตรวจสอบการลงคะแนนอิเล็กทรอนิกส์ กำหนดให้ ผู้ลงคะแนนมีโอกาสตรวจสอบว่าแอปพลิเคชันที่ใช้ในการลงคะแนนทางอิเล็กทรอนิกส์ได้โอนคะแนนเสียงของผู้ลงคะแนนเข้าสู่ระบบการลงคะแนนทางอิเล็กทรอนิกส์ตามเจตนาของผู้ลงคะแนนหรือไม่และกำหนดระยะเวลา

ในการตรวจสอบการลงคะแนนไว้ด้วย โดยใช้แอปพลิเคชันสำหรับการตรวจสอบที่พัฒนาโดยสำนักงานการเลือกตั้งของรัฐ

จากการศึกษาคำแนะนำขององค์กรด้านประชาธิปไตยสากลพบว่ากฎหมายต้องกำหนดวิธีการจัดการในกรณีที่ตรวจสอบพบผลการเลือกตั้งที่แตกต่างจากผลการเลือกตั้งที่ได้รับจากเครื่องลงคะแนนหรือการนับคะแนนอิเล็กทรอนิกส์ ซึ่งโดยปกติจะต้องกำหนดให้ยึดถือผลการลงคะแนนจากบัตรเลือกตั้งแบบกระดาษ อีกทั้งการเก็บรักษบบันทึกกระดาษจากอุปกรณ์ VVPAT และการกำหนดให้มีการสุ่มตรวจสอบบันทึกกระดาษจากหน่วยเลือกตั้งตามวิธีการทางสถิติถือว่าเป็นวิธีการหนึ่งในการตรวจสอบผลการเลือกตั้งด้วย⁵⁷

(10) การคัดค้านและการอุทธรณ์การเลือกตั้ง

อินเดีย: สิทธิในการยื่นคำร้องและอุทธรณ์การเลือกตั้งต่อศาลซึ่งรวมถึงการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ได้ถูกกำหนดไว้ใน The Representation of the People Act 1951 มาตรา 87 และมาตรา 116A ซึ่งกำหนดให้คำร้องเกี่ยวกับการเลือกตั้งทั้งหมดจะต้องได้รับการพิจารณาโดยศาลสูง (High Court) และมีสิทธิอุทธรณ์คำสั่งทุกฉบับที่ออกโดยศาลสูงต่อศาลสูงสุดได้ (Supreme Court) ซึ่งมีสิทธิยื่นอุทธรณ์ต่อศาลสูงสุดได้ในทุกกรณี ไม่ว่าจะเป็นปัญหาข้อกฎหมายหรือข้อเท็จจริง

ออสเตรเลีย: เขตปกครองนครหลวงออสเตรเลีย (ACT) Electoral Act 1992 มาตรา 256 และมาตรา 257 กำหนดให้ ผู้สมัครรับเลือกตั้ง ผู้มีสิทธิลงคะแนนเสียงในการเลือกตั้ง และผู้ตรวจการมีสิทธิที่จะโต้แย้งความถูกต้องของการเลือกตั้งได้โดยยื่นคำร้องต่อศาลเลือกตั้งภายหลังจากที่ผลการเลือกตั้งได้รับการประกาศแล้ว ซึ่งรวมถึงเรื่องใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการลงคะแนนเสียงทางอิเล็กทรอนิกส์ด้วย และมาตรา 269 กำหนดให้ศาลเลือกตั้งมีอำนาจดำเนินการใด ๆ เกี่ยวกับความถูกต้องของโปรแกรมคอมพิวเตอร์ที่ได้รับ

⁵⁷ National Democratic Institute, **Legal and Procedural Framework** [Online] 14 April 2024 Source: <https://www.ndi.org/e-voting-guide/legal-and-procedural-framework>; The OSCE for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), **Handbook for The Observation of New Voting Technologies**, pp. 21-23; The Carter Center, **Handbook on Observing Electronic Voting**, 2 ed. (Atlanta: 2012), pp. 13-18.

การอนุมัติซึ่งใช้ในการลงคะแนนและการนับคะแนนอิเล็กทรอนิกส์ และมีอำนาจได้ส่วนว่า บัตรเลือกตั้งถูกนำเข้าหรือถูกปฏิเสธอย่างไม่ถูกต้องหรือไม่

เอสโตเนีย: Riigikogu Election Act มาตรา §70 และมาตรา §721 กำหนดให้ผู้มีส่วนได้เสียในการเลือกตั้ง ได้แก่ บุคคล ผู้สมัคร หรือพรรคการเมือง มีสิทธิยื่นคำร้องหรืออุทธรณ์ต่อศาลสูงสุดในกรณีที่พบว่าสิทธิของตนถูกละเมิดโดยการกระทำหรือมิตินใด ๆ ของผู้จัดการการเลือกตั้งหรือคณะกรรมการการเลือกตั้งแห่งชาติ โดยจะต้องยื่นต่อศาลสูงสุดผ่านทางคณะกรรมการการเลือกตั้งแห่งชาติภายใน 3 วัน หลังจากการกระทำของคณะกรรมการการเลือกตั้งแห่งชาติหรือหลังจากมีมติ

(11) การนับคะแนนใหม่

องค์กรด้านประชาธิปไตยสากลแนะนำว่ากฎหมายควรกำหนดแนวทางสำหรับการนับคะแนนใหม่ในกรณีที่มีการโต้แย้งผลการเลือกตั้งตามกฎหมายว่าการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์มีความผิดปกติซึ่งอาจกระทบต่อผลการเลือกตั้ง โดยควรกำหนดหลักเกณฑ์หรือเงื่อนไขสำหรับการขอับคะแนนใหม่และองค์กรที่มีอำนาจสั่งให้ับคะแนนใหม่ด้วย⁵⁸

ออสเตรเลีย: เขตปกครองนครหลวงออสเตรเลีย (ACT) Electoral Act 1992 มาตรา 187C ได้กำหนดวิธีการต่าง ๆ ที่สามารถใช้ในการับคะแนนใหม่ เช่น การับข้อมูลจากบัตรลงคะแนนอิเล็กทรอนิกส์ที่ถูกเก็บไว้ในสำเนาสำรองของข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ การรันโปรแกรมคอมพิวเตอร์ใหม่ การตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลที่ป้อนเข้าไปในโปรแกรมคอมพิวเตอร์จากบัตรลงคะแนนกระดาษ หรือตรวจสอบบัตรลงคะแนนด้วยมือร่วมกับการตรวจสอบทางคอมพิวเตอร์จากบัตรลงคะแนนอิเล็กทรอนิกส์

(12) การเก็บรักษาข้อมูลการลงคะแนน

จากคำแนะนำขององค์กรด้านประชาธิปไตยสากลแนะนำว่ากฎหมายควรกำหนดวิธีการในการจัดเก็บข้อมูลการเลือกตั้งทั้งหมด รวมถึงระยะเวลาและหน่วยงานที่มีอำนาจเก็บรักษาข้อมูล อีกทั้งการลบข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ด้วย ซึ่งการเก็บรักษาข้อมูล

⁵⁸ The OSCE for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), **Handbook for The Observation of New Voting Technologies**, pp. 21-23; The Carter Center, **Handbook on Observing Electronic Voting**, pp. 13-18.

การลงคะแนนจะต้องไม่เก็บไว้นานเกินความจำเป็น โดยข้อมูลเหล่านี้ควรจะต้องถูกทำลายลงหลังสิ้นสุดกระบวนการร้องเรียนและอุทธรณ์และการเก็บรักษาข้อมูลการลงคะแนนทางอิเล็กทรอนิกส์มีความจำเป็นเพื่อใช้ในการตรวจสอบทางศาล นอกจากนี้ สิ่งสำคัญที่ต้องคำนึงถึงสำหรับการเก็บรักษาข้อมูลอีกประการหนึ่งคือ การเก็บรักษาข้อมูลต้องสอดคล้องกับกฎหมายคุ้มครองข้อมูลส่วนบุคคลของประเทศด้วย⁵⁹

ออสเตรเลีย: เขตปกครองนครหลวงออสเตรเลีย (ACT) Electoral Act 1992 มาตรา 118B กำหนดให้กรรมการต้องเก็บสำรองข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์ที่สร้างขึ้นจากอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์หรือโปรแกรมคอมพิวเตอร์ที่ได้รับการอนุมัติไว้จนกว่าจะมีการเลือกตั้งครั้งต่อไปหรือเอกสารนั้นไม่จำเป็นในการปฏิบัติหน้าที่ตามกฎหมาย

เอสโตเนีย: Riigikogu Election Act มาตรา §771 กำหนดให้เก็บรักษาบัตรลงคะแนนเป็นเวลาหนึ่งเดือนหลังจากวันเลือกตั้ง และเก็บไว้จนกว่าจะมีการยอมรับมติหรือคำพิพากษาขั้นสุดท้ายตามการร้องเรียนหรือการอุทธรณ์ที่ยื่น บัตรลงคะแนนเสียงทางอิเล็กทรอนิกส์หรือข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ลงคะแนนที่บันทึกไว้ในระบบการลงคะแนนทางอิเล็กทรอนิกส์ที่บันทึกไว้จะถูกทำลายลง ส่วนบันทึกผลการลงคะแนน ผลการเลือกตั้ง และรายชื่อผู้ลงคะแนนจะถูกเก็บรักษาไว้อย่างถาวรในหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

(13) บทกำหนดโทษสำหรับการฝ่าฝืนการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์

องค์กรด้านประชาธิปไตยสากลแนะนำว่ากฎหมายต้องมีบทกำหนดโทษในกรณีที่มีการฝ่าฝืนกฎหมายการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ โดยเฉพาะการปลอมแปลง การทุจริต หรือการไม่ปฏิบัติตามมาตรการรักษาความปลอดภัยในระบบลงคะแนนเสียงทางอิเล็กทรอนิกส์⁶⁰

⁵⁹ National Democratic Institute, **Legal and Procedural Framework** [Online] 14 April 2024 Source: <https://www.ndi.org/e-voting-guide/legal-and-procedural-framework>; The OSCE for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), **Handbook for The Observation of New Voting Technologies**, pp. 21-23.

⁶⁰ The OSCE for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), **Handbook for The Observation of New Voting Technologies**, pp. 21-23.

สหรัฐอเมริกา: มลรัฐฟลอริดา The Florida Election Code มาตรา 101.5611 ได้กำหนดโทษทางอาญากรณีกระทำการทุจริตในการเลือกตั้ง โดยกำหนดให้บุคคลใดที่กระทำการหรือพยายามกระทำการฉ้อโกงใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการลงคะแนนเสียง ลงคะแนนเสียงโดยทุจริต หรือลงคะแนนเสียงมากกว่าหนึ่งครั้งในการเลือกตั้ง อาจถูกตัดสินว่ามีความผิดในข้อหาความผิดทางอาญาระดับสามและอาจถูกปรับเป็นเงินสูงสุด 5,000 ดอลลาร์สหรัฐ และหรือจำคุกสูงสุดนาน 5 ปี

อินเดีย: The Representation of the People Act 1951 มาตรา 128 มีบทกำหนดโทษเรื่องการรักษาความลับของการลงคะแนนเสียง โดยกำหนดให้เจ้าหน้าที่เสมียน ตัวแทน หรือบุคคลอื่นใดที่ปฏิบัติหน้าที่ใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบันทึกหรือการนับคะแนนเสียงในการเลือกตั้งต้องรักษาและช่วยในการรักษาความลับของการลงคะแนนเสียง และต้องไม่เปิดเผยข้อมูลใด ๆ ที่อาจละเมิดความลับดังกล่าว ยกเว้นเพื่อวัตถุประสงค์ที่ได้รับอนุญาตโดยหรือภายใต้กฎหมายใด ๆ หากฝ่าฝืนจะต้องรับโทษจำคุกไม่เกินสามเดือนหรือปรับ หรือทั้งจำทั้งปรับ

ออสเตรเลีย: เขตปกครองนครหลวงออสเตรเลีย (ACT) The Electoral Act 1992 กำหนดความผิดเกี่ยวกับความผิดเกี่ยวกับการลงคะแนนเสียงทางอิเล็กทรอนิกส์ไว้ 2 กรณี กล่าวคือ มาตรา 306A การรบกวนอุปกรณ์การลงคะแนนเสียงทางอิเล็กทรอนิกส์ และมาตรา 306B การรบกวนอุปกรณ์การนับคะแนนเสียงทางอิเล็กทรอนิกส์

(14) การเข้าถึงของผู้มีส่วนได้เสีย

การเข้าถึงของผู้มีส่วนได้เสียในการเลือกตั้งเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้การเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์มีความน่าเชื่อถือและได้รับการยอมรับ จากคำแนะนำขององค์กรด้านประชาธิปไตยสากลได้แนะนำให้กฎหมายควรกำหนดให้ผู้มีส่วนได้เสียในการเลือกตั้งเข้าถึงการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ได้ โดยผู้มีส่วนได้เสียในการเลือกตั้งเดิม ได้แก่ ผู้มีสิทธิเลือกตั้ง พรรคการเมือง ภาควิชาสังคม หน่วยงานจัดการเลือกตั้ง หรือผู้สังเกตการณ์เลือกตั้ง ส่วนผู้มีส่วนได้เสียใหม่ซึ่งเกิดจากการเลือกตั้งด้วยระบบ

อิเล็กทรอนิกส์ ได้แก่ ผู้เชี่ยวชาญด้านความปลอดภัยด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ ผู้จำหน่ายเทคโนโลยีการเลือกตั้ง หรือผู้ตรวจสอบหรือรับรองระบบการเลือกตั้งอิเล็กทรอนิกส์ ผู้มีส่วนได้เสียในการเลือกตั้งอาจเข้าถึงการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ได้โดยเข้ามีส่วนร่วมในการทดสอบระบบการลงคะแนนอิเล็กทรอนิกส์ การเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็นในข้อบกพร่องของระบบ การได้รับข้อมูลอย่างเพียงพอเกี่ยวกับระบบการลงคะแนน รวมถึงการศึกษาคู่มือหรือรายงานการประเมินผลของระบบลงคะแนน โดยสามารถเข้ามีส่วนร่วมได้ตั้งแต่ขั้นเริ่มต้นวางแผนเพื่อนำระบบอิเล็กทรอนิกส์มาใช้⁶¹

(15) ความรับผิดชอบของผู้ขายอุปกรณ์การเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์

องค์กรด้านประชาธิปไตยสากลแนะนำว่า กฎหมายหรือระเบียบข้อบังคับเกี่ยวกับการเลือกตั้งควรกำหนดหลักเกณฑ์ความรับผิดชอบของผู้ขายอุปกรณ์การเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ โดยกฎหมายควรระบุความรับผิดชอบของผู้ขายอย่างชัดเจน โดยมีหลักการว่าผู้ขายไม่ควรเข้ามาแทนที่การทำหน้าที่ของผู้มีอำนาจหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการเลือกตั้งและต้องควบคุมให้ผู้ขายปฏิบัติตามความรับผิดชอบที่กำหนดไว้โดยไม่แทรกแซงความเป็นอิสระของกระบวนการเลือกตั้ง⁶²

ทั้งนี้ การบัญญัติกฎหมายการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์เพื่อใช้บังคับต้องมีการรับฟังความคิดเห็นและพิจารณาข้อเสนอแนะจากผู้มีส่วนได้เสีย พรรคการเมือง และองค์กรภาคประชาสังคมด้วย ทั้งหมดนี้คือหลักเกณฑ์ทางกฎหมายของการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ที่ได้ค้นพบจากการศึกษา การนำหลักเกณฑ์เหล่านี้มากำหนดไว้ในเนื้อหาของกฎหมายจะช่วยส่งเสริมกระบวนการเลือกตั้งด้วยระบบ

⁶¹ The OSCE for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), **Handbook for The Observation of New Voting Technologies**, pp. 21-23; The Carter Center, **Handbook on Observing Electronic Voting**, pp. 13-18; International IDEA, **Introducing Electronic Voting: Essential Considerations**, pp. 19-20.

⁶² The OSCE for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), **Handbook for The Observation of New Voting Technologies**, pp. 21-23.

อิเล็กทรอนิกส์ที่ปลอดภัย โปร่งใสและน่าเชื่อถือตามหลักการสำคัญของการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตย

7. บทสรุปและข้อเสนอแนะ

7.1 บทสรุป

การเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของประเทศไทยโดยใช้บัตรเลือกตั้งแบบกระดาษก่อให้เกิดปัญหาประการต่าง ๆ ทั้งปัญหาก่อนวันเลือกตั้ง ปัญหาในวันเลือกตั้ง และปัญหายากหลังการเลือกตั้ง จากการศึกษาพบว่าประเทศสหรัฐอเมริกา ประเทศอินเดีย ประเทศออสเตรเลีย และประเทศเอสโตเนียได้นำระบบอิเล็กทรอนิกส์มาใช้ในการเลือกตั้งเพื่อแก้ไขปัญหาการเลือกตั้งโดยใช้บัตรเลือกตั้งแบบกระดาษและเพื่อให้การเลือกตั้งมีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยมีบทบัญญัติแห่งกฎหมายการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ที่รับรองการจัดการเลือกตั้งให้เป็นไปหลักการสำคัญของการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตย อีกทั้งองค์กรด้านประชาธิปไตยสากลได้ให้คำแนะนำเกี่ยวกับกรอบกฎหมายของการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ไว้เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการบัญญัติกฎหมายหากประเทศไทยจะนำการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์มาใช้เพื่อแก้ไขปัญหาการเลือกตั้งในรูปแบบกระดาษและช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการเลือกตั้งจำต้องแก้ไขกฎหมายการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรให้บัญญัติรับรองการจัดการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ โดยเนื้อหาของกฎหมายต้องเป็นไปตามหลักเกณฑ์ทางกฎหมายของการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ เพื่อคุ้มครองหลักการสำคัญของการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตยและสิทธิเลือกตั้งของประชาชน

7.2 ข้อเสนอแนะ

ควรแก้ไขพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2561 ดังนี้

ให้เพิ่มความต่อไปนี ในพระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2561

“หมวด 5.1 การออกเสียงลงคะแนนและการนับคะแนนด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์”

โดยมีเนื้อหาสาระดังนี้

1. การรับรองการจัดการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์
2. การรับรองหลักการสำคัญของเลือกตั้งในระบบ

ประชาธิปไตย

3. รูปแบบการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ที่นำมาใช้
4. บทนิยามศัพท์ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการลงคะแนนเสียงทาง

อิเล็กทรอนิกส์

5. การทดสอบและรับรองเครื่องลงคะแนนเลือกตั้ง

อิเล็กทรอนิกส์

6. การมีเครื่องบันทึกกระดาษสำหรับตรวจสอบโดยผู้มีสิทธิเลือกตั้ง (Voter Verifiable Paper Audit Trail - VVPAT)

7. ขั้นตอนการลงคะแนนและการนับคะแนนด้วยระบบ

อิเล็กทรอนิกส์

8. การรักษาความปลอดภัยของการลงคะแนนทางอิเล็กทรอนิกส์

9. การตรวจสอบผลการเลือกตั้ง

10. การคัดค้านและการอุทธรณ์การเลือกตั้ง

11. การนับคะแนนใหม่

12. การเก็บรักษาข้อมูลการลงคะแนน

13. บทกำหนดโทษกรณีฝ่าฝืนการเลือกตั้งด้วยระบบ

อิเล็กทรอนิกส์

14. การเข้าถึงของผู้มีส่วนได้เสีย

15. ความรับผิดชอบของผู้ขายอุปกรณ์การเลือกตั้งด้วยระบบ

อิเล็กทรอนิกส์

ทั้งนี้ เนื้อหาสาระของบทบัญญัติเรื่องการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ควรเป็นไปตามหลักเกณฑ์ทางกฎหมายของการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์ตามผลการวิจัย ซึ่งจะทำให้กฎหมายการเลือกตั้งด้วยระบบอิเล็กทรอนิกส์

ของประเทศไทยเป็นไปตามหลักการสำคัญของการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตยตาม
แนวทางสากล

รายการอ้างอิง

- กรมส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ, เลือกตั้งอินเดีย Lok Sabha Elections – 2024 [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.ditp.go.th/post/171543>
- เกรียงไกร เจริญธนาวัฒน์, **หลักพื้นฐานกฎหมายมหาชน**, พิมพ์ครั้งที่ 7, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2564).
- เข้มทอง ต้นสกุลรุ่งเรือง, **ปัญหาการบังคับใช้พระราชบัญญัติประกอบรัฐธรรมนูญว่าด้วยพรรคการเมือง พ.ศ. 2560 : ศึกษากรณีการยุบพรรคการเมืองอันเนื่องมาจากการกระทำความผิด**, พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า, 2565).
- ฐาณกร ศิริยุทธ์วัฒนา, **กฎหมายรัฐธรรมนูญ : หลักพื้นฐานแห่งกฎหมายรัฐธรรมนูญและระบอบประชาธิปไตย**, พิมพ์ครั้งที่ 7, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2566).
- ณรงค์เดช สรุโฆษิต, สิทธิเลือกตั้ง (Right of Vote), เอกสารประกอบการเรียนวิชากฎหมายการเลือกตั้งและรัฐสภาชั้นสูง หลักสูตรนิติศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2566.
- ดำริห์ บุรณะนนท์, **กฎหมายประกอบรัฐธรรมนูญ กฎหมายเลือกตั้ง กฎหมายพรรคการเมือง**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์นิติธรรม, 2539).
- ไทยพีบีเอส, กกต.-คณะรัฐศาสตร์ จุฬาฯ ถอดบทเรียนเลือกตั้ง 2566 [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.thaipbs.or.th/news/content/331828>
- ไทยพับลิก้า, **ไอลอร์รี่ 6 ปัญหาเลือกตั้งล่วงหน้า 7 พ.ค. “เจ้าหน้าที่ของผิด-บัตรเขย่ง”** [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://thaipublica.org/2023/05/ilaw-vote62-pre-election-problem/>
- บวรศักดิ์ อุวรรณโณ และฉวีลวดี บุรีกุล, **หนังสือชุดความรู้ด้านการจัดการความขัดแย้งด้วยสันติวิธี เล่มที่ 3 ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม**, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549).

- ปริญญ์ เทวานฤมิตรกุล, **ระบบเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร : พัฒนาการ ปัญหา และทางเลือกประเทศไทย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2567).
- วรเจตน์ ภาคีรัตน์, **คำสอนว่าด้วยรัฐและหลักกฎหมายมหาชน**, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อ่านกฎหมาย, 2565).
- วิชุดา สาธิตพร, **ประชาธิปไตยผ่านตัวแทน (representative democracy)** [ออนไลน์], แหล่งที่มา: [http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title_\(representative_democracy\)](http://wiki.kpi.ac.th/index.php?title_(representative_democracy))
- สิริพรรณ นกสวน สวัสดิ์, **ระบบเลือกตั้งเปรียบเทียบ**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามปริทัศน์, 2561).
- สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง, **ข้อมูลสถิติการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พ.ศ. 2566**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สหยาบล็อกและการพิมพ์, 2566).
- สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง, **คู่มือการสรรหาผู้สมัครรับเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร การเลือกตั้งขั้นต้น (Primary Vote)** [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://www.ect.go.th/web-upload/migrate/download/article/article_20180423114604.pdf
- สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง, **เครื่องลงคะแนนเลือกตั้ง**.
- สำนักงานคณะกรรมการการเลือกตั้ง, **อำนาจหน้าที่ของ กกต.** [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://www.ect.go.th/ect_th/th/ect-roles
- อเล็กซ์ วูล์ฟ, **ระบอบการปกครอง : ประชาธิปไตย**, แปลโดย ไคทม อารียา และ แก้วฤทธา วิริยะวัฒนา (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ปาเจรา, 2555).
- เอกบุญ วงศ์สวัสดิ์กุล, **การเลือกตั้ง : ดัชนีชี้วัดความเป็นประชาธิปไตย** [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://www.constitutionalcourt.or.th/occ_web/ewt_dl_link.php?nid=1353
- แอดมิน4, **We Watch รายงานปัญหาที่พบในการเลือกตั้ง 2566 ชี้ กกต. ควร รายงานผลเร็ว มีประสิทธิภาพมากกว่านี้** [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.thereporters.co/tw-politics/1605231328/>

- ACE the Electoral Knowledge Network, **Historical Overview** [Online],
Source: <https://aceproject.org/ace-en/focus/e-voting/historical-overview>

- ACE the Electoral Knowledge Network, **Historical Overview** [Online],
Source: https://aceproject.org/ace-en/focus/e-voting/what-is-e-voting/mobile_browsing/onePag

- ACE The Electoral Knowledge Network, **Introducing E-Voting – Considerations** [Online], Source: <https://aceproject.org/ace-en/focus/e-voting/introducing-electronic-voting-considerations/national-legislative-framework>

- ACE The Electoral Knowledge Network, **Opportunities, Risks and Challenges of E-Voting** [Online], Source: <https://aceproject.org/ace-en/focus/e-voting/default>

- ACE The Electoral Knowledge Network, **Types of E-Voting** [Online],
Source: <https://aceproject.org/ace-en/focus/e-voting/types-of-e-voting>

- CreditMantri, **All You Need to Know About Evm**, [Online], Source:
<https://www.creditmantri.com/all-you-need-to-know-about-evm/>

- Grzegorz Kuca, **Secret Ballot**, Encyclopedia of Oxford Constitutional Law (July 2019).

- International IDEA, **Introducing Electronic Voting: Essential Considerations**, Stockholm: International IDEA. (Stockholm: International IDEA, 2011).

- International Institute for Democracy and Electoral Assistance, **Is E-Voting Currently Used in Any Elections with EMB Participation?** [Online],
Source: https://www.idea.int/data-tools/data/question?question_id=9348&database_theme=327

- John Hardin Young, **International Election Principles: Democracy & The Rule of Law**, 1st ed (Illinois: ABA publishing, 2009).

- Kerstin Goos, Bernd Beckert, Ralf Lindner, **Electronic, Internet-Based Voting**, in Electronic Democracy in Europe Prospects and Challenges of E-Publics, E-Participation and E-Voting, Ralf Lindner, Georg Aichholzer, Leonhard Hennen (Switzerland: Springer Science+Business Media, 2016).

- Lilian Mitrou, Dimitris Gritzalis, Sokratis Katsikas, Gerald Quirchmayr, **E-VOTING: Constitutional and Legal requirements and their technical reflection**, in Secure Election Voting, Dimitris A. Gritzalis (New York: Springer Science+Business Media, 2003).

- Marek Domin, **Universal Suffrage**, Encyclopedia of Oxford Constitutional Law (June 2022).

- Miguel Ángel Presno Linera, **Right to Vote**, Encyclopedia of Oxford Constitutional Law (July 2021).

- National Democratic Institute, **Legal and Procedural Framework** [Online], Source: <https://www.ndi.org/e-voting-guide/legal-and-procedural-framework>

- Samyak Sibasish and Vasujith Ram, **The VVPAT Ruling: Worth Celebrating?** [Online], Source: <https://www.livelaw.in/the-vvpat-ruling-worth-celebrating/>

- The Carter Center, **Handbook on Observing Electronic Voting**, 2 ed. (Atlanta: 2012).

- The OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), **Handbook for The Observation of New Voting Technologies**, (Poland: The OSCE, 2013).

- The World Factbook, **Estonia** [Online], Source: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/estonia/#government>